

# dnk DE NIEUWE KRONIEK

veertiende jaargang, nummer 1, april 2023



Uitgave van Vereniging Oudheidkamer voor Tiel en Omstreken



## EEN VERRASSING AAN DE BURGEMEESTER MESLAAN

De metaalwarenfabriek van de gebroeders Schröer aan de Burgemeester Meslaan in Drumpt kent vrijwel niemand meer. Binnenkort maken de gebouwen plaats voor luxe villa's.

Tijd om een laatste blik in de grote hal te werpen voordat de slopers komen.



## DE OORLOG GING HIER EIGENLIJK DOOR TOT HALF 1946

Ze moesten twee keer Tiel verlaten om te evacueren tijdens de Tweede Wereldoorlog. Eerst aan het begin, tijdens de meidagen en ook aan het einde, na D-day, toen het zuiden van ons land bevrijd was en Tiel aan de frontlinie lag.



## IN ZALTBOMMEL IST ES EIN ROMMEL UND IN TIEL IST ES AACH NICHT VIEL

Te pas, en vooral te onpas, wordt de uitspraak 'Tiel is nie viel' te berde gebracht. In dit artikel wordt een tipje van de sluier van het ontstaan van die uitspraak opgelicht. Het voor velen wellicht verrassende (en verheugende) resultaat is dat die uit zijn context gerukte uitspraak geen oordeel velt over de stad Tiel!



## HONDERD (EN DRIE) JAAR OPENBARE BIBLIOTHEEK IN TIEL

"'t Boekje heeft zijn plicht gedaan. Spoort het ù tot denken aan?" Of die spreuk geholpen heeft bij het voortbestaan van de bibliotheek, is maar de vraag. In ieder geval bestaat ze, als eigentijds actief centrum van cultuurparticipatie, voor de inwoners nog steeds!

Voorwoord	3
Een verrassing aan de Burgemeester Meslaan	4
De oorlog ging hier eigenlijk door tot half 1946	10
In Zaltbommel ist es ein rommel Und in Tiel ist es aach nicht viel	17
Tien keer de Waterstraat vanaf de (Groen)Markt	24
Dagboek en oorlogsfoto's uit 1945 van Bob (Willem) van Veen	30
Honderd (en drie) jaar openbare bibliotheek in Tiel	35
Oproep aan de lezers	42
Flipje en Streekmuseum	44
Regionaal Archief Rivierenland	45
Boekbesprekingen	46
Vereniging Oudheidkamer	47



Omslagfoto:  
Aquarel van de Groenmarkt door Lies Veenhoven, Gebruikt voor de gemeentegids van Tiel voor het jaar 1987/1988. Inv.nr. 1450. (Prentencollectie RAR)

De redactie van de Nieuwe Kroniek is op zoek naar nieuwe artikelen van historische onderzoekers (beroeps- of hobbymatig) over Betuwse gebeurtenissen, personen of plekken. Artikelen worden beoordeeld en van advies voorzien door de redactie. De redactie kan helpen bij het beter leesbaar maken en de afbeeldingskeuze.

Voorstellen voor artikelen met korte omschrijving zijn welkom op: [nieuwekroniek@oudheidkamer-tiel.nl](mailto:nieuwekroniek@oudheidkamer-tiel.nl)

# VOORWOORD



Beste lezer,

Onlangs zei mijn kleindochter “Wat kijkt u moeilijk”. Ik antwoordde “Ik moet een voorwoord schrijven voor het historische tijdschrift van onze Vereniging. “Wat is de precieuze opdracht”? vroeg zij.

“Schrijf een voorwoord voor het nieuwste nummer van het historische tijdschrift ‘De Nieuwe Kroniek’ van de Vereniging Oudheidkamer voor Tiel en omstreken.” Op het scherm van mijn computer verscheen het navolgende voorwoord.

*Welkom bij het nieuwste nummer van ‘De Nieuwe Kroniek’, het tijdschrift van de Vereniging Oudheidkamer voor Tiel en Omstreken. Het is ons een groot genoegen om u weer te mogen verwelkomen bij dit viermaandelijke tijdschrift, gevuld met waardevolle en informatieve historische artikelen over Tiel en omgeving.*

*Het doel van onze vereniging is om de rijke historie van onze regio te behouden en te verspreiden onder een breed publiek. Met het uitgeven van dit tijdschrift willen we de lokale bevolking betrekken bij het waarderen en begrijpen van onze historie, zodat we ons culturele erfgoed kunnen overdragen aan de volgende generaties.*

*In dit nummer vindt u artikelen over personen en zaken die van belang zijn voor de geschiedenis van Tiel en omgeving.*

*Onze auteurs hebben veel tijd en energie gestoken in het verzamelen van informatie en het schrijven van deze artikelen, en we hopen dat u er net zo enthousiast over zult zijn als wij.*

*Het verleden is de basis van onze toekomst en het is belangrijk dat we het respecteren en waarderen. Door de rijke historie van onze regio te onderzoeken, te documenteren en te verspreiden, hopen we een bijdrage te leveren aan de toekomst van Tiel en omgeving.*

*Laten we samen onze geschiedenis beleven en erkennen. Ik wens u veel leesplezier.*

*Met vriendelijke groet,*

Martin J. van der Mark,  
Voorzitter

P.S.

Voor het schrijven van teksten is dus nu ook een oplossing gevonden: gebruik ‘[chat.openai.com](https://chat.openai.com)’.

Met dank aan de **Chatbot!**

Volgende maal weer een tekst van mijzelf.



Metaalwarenfabriek Gebrs. Schröder aan de Burgemeester Meslaan (Foto Jan Bouwhuis)

# EEN VERRASSING AAN DE BURGEMEESTER MESLAAN

Zeg Tiel metaalstad en de meesten denken meteen aan de grote fabrieken zoals Daalderop, Kurz, Rio en Metawa. Een enkeling misschien ook aan wat kleintjes zoals Jeka, Dovo en Rembrandt. De metaalwarenfabriek van de gebroeders Schröder aan de Burgemeester Meslaan in Drumpt kent vrijwel niemand meer. Binnenkort maken de gebouwen plaats voor luxe villa's. Tijd om een laatste blik in de grote hal te werpen voordat de slopers komen.



▲ De arbeiders zijn weg. De machines staan er nog. Voorjaar 2022 (Foto Jan Bouwhuis)

We lopen het hek door en links naar achteren. Daar zit een flinke deur die ons naar binnen leidt. Eenmaal in de grote hal beleef je een tijdschok: we gaan zo'n zestig jaar terug in de tijd. Eens moet het er in de andere fabrieken ook zo uitgezien hebben. Allerlei machines domineren het blikveld. Een kolossale dieptrekkers, een frictiepers, lasapparaten, zetmachines, zagen, kolomboren, stellingen met metalen en bergen met matrijzen en (half)fabricaten. Eens werkten hier zo'n zestig man en gonsde het van de activiteiten. Nu was het er stil en stond alles er bij als decorstukken in een net afgelopen toneelstuk.

### EEN RIJKE GESCHIEDENIS

Herman Schröer, de laatste eigenaar, en zijn neef John Schröer nemen ons mee in de rijke geschiedenis van de fabriek. Beiden zijn zonen van de oprichters.

Grootvader Johan Schröer kwam voor de liefde uit de plaats Alfhausen in Duitsland naar Drumpt. Van beroep was hij klompenmaker, een ambacht dat hij in Drumpt en later in de Boterkampsteeg in Tiel voortzette. Omstreeks 1930 kocht hij een groot huis met grond aan de Culemborgse Grintweg, de latere Burgemeester Meslaan. Daar ging het gezin, bestaande uit vader, moeder, zeven jongens en drie meisjes, wonen. Toen de oorlog in 1940 uitbrak, woonden er nog vier broers thuis: Johan (1913) en Laurens (1914) werkten bij Daalderop, Herman (1916) verkocht klompen en Sjaak (1919) was ook bij Daalderop in dienst, maar was op dat moment dienstplichtig. Met grote vindingrijkheid en bravoure wist men de oorlog door te komen. De broers stookten zelf jenever, persten olie uit koolzaad, brachten voedsel naar hongerende familie in Utrecht. Met de Duitsers leefden ze op ontspannen voet. John vertelt nog een mooie anekdote:



🔗 Een beddenpan met koperen deksel waarop een geperste Oudhollandse voorstelling (Foto auteur)

“De jongste zoon liep eens met een Duitse soldaat over het achterterrein toen ze in het veld een haas zagen. ‘Schieten’ riep hij naar de soldaat, maar die durfde niet. De zoon nam daarop het geweer over en legde als ervaringsdeskundige van de Grebbeberg de haas neer. En zo was er ’s avonds een feestmaal”.

Nog tijdens de oorlogsjaren begonnen de broers met het maken van kleinere sier- en gebruiksvoorwerpen. Na 1945 waren er ge-



noeg afvalmaterialen te vinden. Uit koperen hulzen vervaardigden ze oorlogssouvenirs. Spoedig kwamen ook andere producten. “Kijk”, zegt Herman, “hier heb je er eentje”. Hij toont een verzilverd poederdoosje met spiegeltje in het deksel. Verder bestond het assortiment uit koperen en messing sierwandborden, schaaltes, sigarettenkokers, een asbak met een houder voor een luciferdoosje. “De zogenaamde preegplaten voor het persen van Oudhollandse voorstellingen in koper haalden we op in Utrecht. De ontwerpen waren van ene Van Eijk”. Van tin waren er vaasjes en koffie- en theeserviezen. Nu moest de groeiende onderneming nog een juridische basis krijgen. In 1947 vormde het viermanschap officieel de firma ‘Gebroeders Schröer’.

In het begin was alles handwerk. De eerste machine werd aangedreven door een motortje van een wasmachine. Op veilingen tikten de broers oude machines op de kop die ze reviseerden. Langzamerhand ontstonden er gespecialiseerde afdelingen voor het

Om kleine voorwerpen te kunnen verzilveren was stroom nodig. Die was er in de oorlog niet altijd. Een eigen dynamo was zo gemaakt. Nu alleen nog een zware accu. Het toeval hielp de broers Schröer een handje, toen er net een colonne Duitse vrachtauto’s bij het naast gelegen café De Roskam stopte om daar wat te gaan drinken. Snel de accu uit een van de wagens losschroeven en verstoppen. De Duitsers konden hem niet terugvinden en moesten de wagen laten slepen. De broers konden echter aan de slag!



Polijsten en afwerken  
(Foto reproductie Jan Bouwhuis)

verrichten van allerlei bewerkingen, zoals forceren, gieten (tin) en in de galvaniseerderij verkoperen, vernikkelen, verchromen en cadmeren (het aanbrengen van een laagje cadmium op metaal tegen roest). Dat cadmeren bracht de ondernemers in moeilijkheden. De afwatering liep via enkele sloten naar De Elzenpasch. Toen in een weide aan een sloot alle koeien stierven, wees de eigenaar al gauw met een beschuldigende vinger naar de galvanische vervuiling van de fabriek. Onderzoek van de landbouwhogeschool in Wageningen wees uit dat vergiftiging met parathion, gebruikt door fruittelers die hun gifspuiten spoelden in de sloten, de oorzaak was. Toch sloot men vervuiling door afvalwater met cadmium niet uit. De firma betaalde daarop nieuwe koeien en liet een bezinkput maken.

Toen de vraag naar luxe artikelen verminderde, werd overgestapt naar koperen en messing haardketels met gevlochten biezen om de handgreep. Dat vlechtwerk gebeurde gewoon thuis binnen de familie. Een andere



(Foto Jan Bouwhuis)

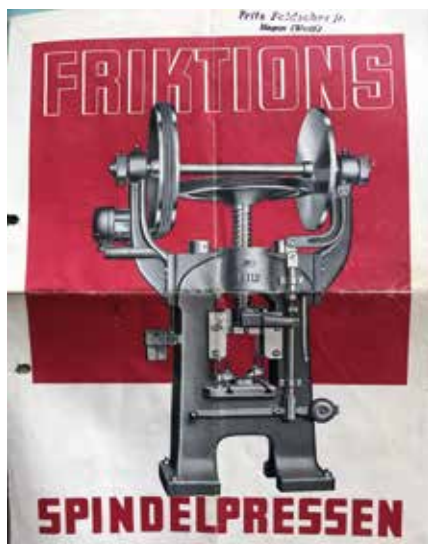
Een van de afnemers van onder andere keteltjes was de firma Blokker, bekend van de huishoudwinkels door het hele land. Herman Schröer heeft nog een aardige anekdote: “Mijn vader vertelde mij dat hij nooit iemand had gezien die sneller geld kon tellen dan meneer Blokker”.

productlijn waren de miniatuur objecten ‘op poppenhuis schaal’, zoals een melkkan, emmer, melkbus, koekenpan en dergelijke. Het bedrijf groeide verder en er kwamen vijf nieuwe productiehallen met de noodzakelijke machines en gereedschappen om te kunnen dieptrekken, stansen, gieten, buigen, persen, lassen en verf spuiten. Die waren vooral nodig, omdat de onderneming belangrijke opdrachten van derden binnenhaalde. “We konden echt van alles maken”, zeggen Herman en John. “Trek maar een oude radio open en alles wat je ziet van metaal, dat maakten wij”. Voor Philips voerde de fabriek opdrachten uit voor lampenkappen en frames voor elektronische apparatuur. Dat werd wel gecontroleerd. “Zo’n één tot twee keer per maand kwam er een controleur van Philips langs. Die at ’s middags gewoon thuis bij ons mee”. Eens zat Philips met een probleem. De eigen metaalafdeling was niet in staat een bewerkte metalen plaat vlak te krijgen. De vakmannen uit Tiel vonden de oplossing. Wat later werden ze

bij de directie in Eindhoven geroepen, die ze bedankte en vertelde dat er dubbel betaald zou worden! Voor cruiseschepen kwamen er toiletkasten uit de Tielse fabriek. Aan de horeca leverde men peper- en zoutstellen, rechauds, deksels voor suikerstrooiers, roestvaststalen schaaltes en asverzamelaars voor het legen van asbakken. Tot de bijzondere opdrachten behoorden de aluminium inklapbare brancards voor het leger en wielblokken voor de Starfighter straaljagers op Soesterberg.

### DE BRUIJN KOMT MET EEN VRAAG

Medio 1955 meldde Chris de Bruijn uit Wadenoijen, die hogedruk spuitmachines verkocht, zich met een vraag bij de metaalwarenfabriek van de gebroeders Schröer. Er moest een spuitmachine ontwikkeld worden die zonder slangen in een fruitboomgaard met laagstambomen zijn werk kon doen. “We hebben toen net zo lang proeven met een ventilator gedaan totdat we een goed werkende machine hadden”. Twee jaar later kwam een zelfde vraag, maar dan voor het ontwikkelen van rugspuitmachines om het beruchte gif DDT te kunnen spuiten. “We experimenteerden met



Folder van de fRICTIEPERS

talkpoeder achter de fabriek om de werking te testen. Uiteindelijk beschikten we over een goed functionerende spuit”. Export vond vooral naar Afrika plaats. Smakelijk kan John vertellen over de spuit die bedacht werd voor het besproeien van hoogstamfruitbomen. “De eerste presentatie voor publiek was op de landbouwwshow in Liempde. Zo uit de fabriek ging het prototype door de boomgaard. De ventilatoren waren zo goed dat het na diverse meters wel herfst leek. Man, er zat geen blad meer aan de bomen!”

### HOE VERDER?

Vanaf 1964 begon het bedrijf door diverse oorzaken langzaam te stagneren. Een belangrijke klant, De Bruijn (KWH) uit Wadenoijen viel door personele omstandigheden sterk terug. De productie van metalen kooien voor proefdieren ving dit verlies wel enigszins op. De broers Schröer raakten op leeftijd of kampten met gezondheidsproblemen. Gekwalificeerde werknemers vinden en vasthouden werd steeds lastiger. Zo lagen de lonen bij de toen net geopende glasfabriek De Maas hoger dan in de Drumptse fabriek. Uitbreiden was geen mogelijkheid, want dat stond de gemeente Tiel (sinds 1956 behoorde Drumpt bij Tiel) niet toe. Verhuizen naar industrieterrein Latenstein? En dan was er nog de toenemende vraag naar kunststof producten. Passende antwoorden werden niet gevonden en het bedrijf ging achteruit totdat er midden jaren zeventig nog een tiental werknemers over waren. Vanaf 1976 zette Herman Schröer het bedrijf sterk afgeslankt voort.

### GERED VAN DE SLOOP

Op 3 februari 2023 klinkt het geronk van een vorkheftruck in de grote hal. Deze is bezig de laatste machines te laden op een zware vrachtwagen met oplegger. Allerlei metalen, mallen, kleinere machines en gereedschappen zijn dan al weg. Alles is gekocht door de





Arbeiders aan het werk bij de frictiepers (links) en de grote dieptrekmachine (rechts) (Reproductie Jan Bouwhuis)

metaalhandel van Wim Reuvers. Behalve één groot apparaat, een zogenaamde frictiepers, die met behulp van een persmatrijs met een enorme klap een plaat metaal in het gewenste model kan persen. Eens stonden in vrijwel alle Tielse metaalwarenfabrieken dergelijke persen. Dit is de laatste. Gelukkig is hij met steun van Waardevol Tiel en de stichting HET gered door de vereniging Oudheidkamer voor Tiel en Omstreken. De bedoeling is de frictiepers een plaats te geven in de nieuwe stationswijk, bij de restanten van de oude metaalwarenfabriek Metawa aan de Spoorstraat. Op die manier bewaart dit stuk industrieel erfgoed de herinnering aan de metaalstad die Tiel eens was.

#### Bronnen

- John Schröder, Firma Gebroeders Schröder in Drumpt, gemeente Wadenoijen bij Tiel  
Het ontstaan en de eerste 25 jaar, typoscript 2023
- Interview met Herman en John Schröder op 17 februari 2023



3 Februari 2023: De frictiepers wordt op een vrachtwagen geladen (Foto Jan Bouwhuis)

Wie meer wil weten over dit artikel: via deze QR code bereikt u een filmpje over het afvoeren van persen bij de metaalwarenfabriek Schröder.



Met dank aan:  
- Jan Bouwhuis

# DE OORLOG GING HIER EIGENLIJK DOOR TOT HALF 1946

*Het verhaal van Johan Schiltmans (1931)*

Ze moesten twee keer Tiel verlaten om te evacueren tijdens de Tweede Wereldoorlog. Eerst aan het begin, tijdens de meidagen en ook aan het einde, na D-day, toen het zuiden van ons land bevrijd was en Tiel aan de frontlinie lag. Zijn oudste herinnering gaat terug naar 1938/1939. “Er was een pontonbrug over de Waal en die werd gebombardeerd met zandzakken, als oefening van het leger, ik was er doodsbang voor”, vertelt Johan Schiltmans. Hij is geboren in 1931 in Tiel. “En getogen, ik heb Tiel alleen ooit verlaten om naar school te gaan bij de fraters in Oss, dat waren de Fraters van Tilburg. Ik zat intern maar mocht om de zes weken een weekend naar huis”, vult hij aan.

## MEIDAGEN 1940

Dankzij de pontonbrug werd de échte oorlog in eerste instantie niet serieus genomen. “Ineens brak in mei 1940 de oorlog uit. De burgerij wist het niet eens dat het oorlog was, totaal onverwacht werden we om vier uur 's ochtends wakker van het geluid van vuurgevechten. Mijn opoe zei dat het weer een oefening was, net als bij die pontonbrug.” De familie Schiltmans bleek echter de gevechten op de Grebbeberg te horen, het zal 10 of 11 mei 1940 geweest zijn...

## GEMEENTELIJKE VERORDENING

“Er kwam al gauw een algemene opdracht van het stadsbestuur van Tiel (14 mei 1940-red.), voor onze veiligheid moesten we evacueren. In alle vroegte stond ik bij de Sint Josephstichting in Tiel, met mijn moeder en haar, toen nog, vier kinderen, de jongste had ze op haar arm. Het was pas vier uur, kan ook zes uur geweest zijn, in ieder geval heel vroeg in de ochtend. We stonden daar de hele dag, we werden pas om vier uur in de middag opgehaald.” Opoe en opa Schiltmans waren ook van de partij, zijn vader was er niet bij. “De Nederlandse militairen hadden de vrachtwagen en de trailer van mijn vader opgeëist om munitie mee te vervoeren. Mijn vader eiste dat hij zelf zijn truck mocht besturen. Hij reed dus zelf de militairen en hij leverde 10 ton munitie af op een boerenerf aan de Medelsestraat in Echteld.



▲ Johan Schiltmans in 1999 zittend op de Mallejan (Foto Jan Bouwhuis)

Een kapitein van het Nederlandse leger vroeg wat die burger in die auto deed.”

## NAAR GOUDA

Ondertussen werd de rest van het gezin naar Gouda gebracht. “Met een vrachtwagentje met heel veel mensen erin”, aldus Johan. “Het was een chaos, maar toch ook wel georganiseerd.” Onderweg naar Gouda kwamen ze veel Tielenaren tegen, ergens onder Utrecht. En toen ze in Gouda aankwamen, kregen ze koffie met een grote sprits. “Mijn moeder wilde ervoor betalen maar dat hoefde niet, ik begreep er niets van!” In Gouda werden ze opgevangen in een school. “Samen met mijn opa maakte ik een bedje van stro in één van de lokalen. Blij gingen we de familieleden ophalen, ondertussen was ons bedje al ingepikt door een ander.” Johan wordt emotioneel, hij heeft er duidelijk nog altijd last van. “De situatie in de Oekraïne grijpt mij ook erg aan”, vertelt hij. “Ik had toch al een zwak voor dat land, wij hebben een Oekraïense kennis die met een Tielaar getrouwd was. Zij moesten tijdens de Tweede Wereldoorlog de Oekraïne ontvluchten, ze waren katholiek, net als mijn familie.”

## JEUGDHERINNERINGEN

Het gezin Schiltmans mocht 1 juni 1940 weer terugkeren naar hun eigen huis. Ze werden in Gouda opgehaald door een vrachtwagen die hen rechtstreeks naar Tiel terug bracht. Ze woonden in de Hogestraat in een boerderij met een groot erf en opstallen. Johan Schiltmans heeft vele jeugdherinneringen aan de oorlogstijd. “We moesten op straat onszelf vermaken en altijd thuis helpen. Bijvoorbeeld in de boomgaard.” Hij zag in november 1942 mevrouw Rika van der Horst afgevoerd worden. “We noemden haar ‘het Joedinneke’, ze woonde aan de Sint Josephstraat”, vertelt Johan. “Ze werd afgevoerd met een kiepauto van de



📍 Kersen eten in de boomgaard van dominee Vermeer bij de latere Beukstraat. Vlnr. Moeder Schiltmans-Schoots, Annemarie Schiltmans, tante Wientje Schoots, huishoudelijke hulp Teuntje van de Heuvel, opa Schiltmans en op schoot Johan Schiltmans (Reproductie Jan Bouwhuis)

Gemeente Tiel, met een Tielse politieagent op de fiets erbij.” Wat de jonge Schiltmans toen niet kon vermoeden is dat mevrouw Van der Horst tien dagen later vermoord zou worden in Auschwitz. Ze was het eerste Joodse slachtoffer van Tiel.

Al vroeg in de ochtend van 24 december 1944 trok vader Schiltmans zijn jas aan, hij wilde naar de haven gaan om benzine te halen bij de parlevinker Wilhelmus van den Bogaard, die ook illegale benzine verhandelde. “Mijn moeder wilde dat hij thuis bleef, ze had die nacht een nare droom gehad, ze had het voorgevoel dat er iets ergs zou gaan gebeuren. Vader deed eigenlijk nooit wat ze zei, maar die keer bleef hij toch maar thuis. Even later hoorden we dat Van den Bogaard al in de gevangenis zat, hij is dezelfde middag 24 december 1944 doodgeschoten tegen de muur van de Tielse gevangenis.



📍 Stolperstein voor Rika van der Horst in de St. Josephstraat (Foto Peter Schipper)



📍 Bidprentje voor Wilhelmus van den Bogaard (Collectie FEST)

Die ochtend hadden de Duitsers gewoon in het gras bij de dijk liggen wachten. Ook de opa van onze buurman, sigarenwinkelier Christinus Weijman is toen opgepakt. Er werden die middag vijf onschuldige mannen geëxecuteerd door de Moffen, als represaille.”

### KOSTSCHOOL

In april 1944 ging hij naar de kostschool in Oss. “Het was van korte duur want 6 juni 1944 was de invasie in Normandië, ik werd weer naar huis gestuurd.”

Tiel lag inmiddels aan de frontlinie langs de Waal. Johan maakte dit bewust mee. Hij herinnert zich bijvoorbeeld nog goed de lange winteravonden van 1944-1945. “Er was niks. Geen verwarming en geen licht. We moesten om 19.00 uur binnen zijn want dan ging spertijd in. Mijn ouders zaten met hun lange winterjassen aan in het donker aan de grote tafel. Soms waren er burens op bezoek, ook met lange jassen aan. Wij kinderen werden gewoon naar boven gestuurd naar bed, en je protesteerde niet.” Het gezin Schilmans ontvluchtte Tiel in januari 1945. Ze deden niet mee aan de georganiseerde evacuatie. “Mijn vader was eigenaar van het transportbedrijf Schilmans. Hij kreeg

de opdracht om alle machines bij de firma Daalderop op te halen en naar de stoomtrein te brengen, hij weigerde”, aldus Johan, “maar hij voelde zich daardoor niet veilig, later vertelde hij dat hij al daarvoor in de buurt naar een onderduikadres gezocht had. Hij zag in Kerk-Avezaath een boerderij met een schaphenhok ernaast. Hij vroeg of hij met zijn gezin in het schaphenhok kon wonen. Die boer weigerde. Toen hij verder reed kwam hij bij een afgelegen boerderij terecht aan de Nieuwlandsestraat in de Tweesluizen nabij Kerk-Avezaath, aan een doodlopende weg. Daar woonde een broer en zus van in de tachtig. Toen mijn vader vroeg of hij bij ze kon onderduiken had de oude man gevraagd: ‘met ze hoeveule bin de?’ ‘Met ons negenen’ had vader gezegd, ‘gao ze moar hale!’ zei de boer daarna. De machines zijn trouwens wel weggehaald bij Daalderop, laten we maar zeggen dat het door een con-collega van mijn vader wel gedaan werd.”

### MALLEJAN

Op of rond 27 januari 1945 kwam katholiek politiemans Van Amstel naar vader Schilmans met een tenlastelegging omdat hij een opdracht geweigerd had. “De goede man fluisterde mijn vader in zijn oor direct te vertrekken, ‘wegwezen jullie, het gaat fout’ had hij gezegd. Onze spullen werden opgeladen op een platte wagen met paarden ervoor. We namen ook koeien mee, die werden achter de kar gebonden.” Zo vertrok het gezin halsoverkop naar hun schuiladres in Kerk-Avezaath. “We bleven daar tot 1 juni 1945.” Vader Schilmans maakte zich nuttig tijdens zijn verblijf bij de oudjes. “Met onze twee paarden en een ‘Mallejan’ sleepte hij bomen weg uit het Zoelense Bos. Hij beschikte immers over sleepmateriaal, zoals katrollen en staaldraden. Bakkers kregen in die tijd van overheidswege een boom toegewezen om te kunnen stoken in de oven. Mijn vader bracht die ernaar toe.

### TIELSE NUCHTERHEID

Bij het uitbreken van de oorlog evacueerde moeder Schilmans met de kinderen naar Gouda en vader voegde zich bij de Nederlandse militairen omdat hij zelf zijn vrachtwagen wilde blijven besturen. Toen het gezin terugkwam uit Gouda was vader nog steeds zoek, ‘in de oorlog’ noemde moeder het. De kleine Johan Schilmans was op een warme dag aan het buitenspelen met zijn neefje toen hij ergens in Tiel de trailer van zijn vader zag staan. Tot zijn verbazing zag hij ook zijn vader! Johan herinnert zich nog goed wat zijn vader tegen hem zei toen ze elkaar eindelijk weer zagen: “zo jong, ben je daar, zeg maar tegen je moeder dat we zo naar huis toe gaan.”

Als beloning kregen we dan twee broden. Eén voor mijn oom en één voor ons.” Volgens Johan had Bakker van Gent uit Kerk-Avezaath de grootste en de lekkerste broden. “Ik droeg de broden de hele dag bij me en had ook de hele dag honger. Ik was eigenlijk nog maar een jochie maar was wel werkman geworden. Ik liep kilometers naast de kar op klompen met grote gaten. Medelijden was er niet, ik moest sterk worden van mijn vader. Ik was blij toen ik van overheidswegen nieuwe klompen mocht kopen.”

## VREDE

Hun onderduikadres lag wat afgelegen. “Opeens midden in de nacht, rond 12 uur hoorden we in de verte klokkengelui en muziek”. De muziek kwam aanrollen als geluidsgolven over de velden heen. Een wonder, want ze hadden zo lang geen muziek gehoord! “Ik weet het nog goed, we lagen op een kale hooizolder om te slapen, met boven ons appeltjes aan touwtjes om te drogen.” Het was dus vrede. Maar het leven werd niet direct makkelijk. “Voor mijn gevoel ging de oorlog zeker door tot halverwege 1946, hier in Tiel hadden we niks”, aldus Johan. “Wij mochten 1 juni weer terug naar Tiel, de Ortskommandant was weg. Ook onze koeien gingen weer mee terug.” Johan weet niet of zijn vader iets met de BAB (Bureau Afvoer en Aanvoer Burgerbevolking) geregeld had, waarschijnlijk was de transportfamilie van harte welkom want zij konden zich nuttig maken bij het puinruimen in het nagenoeg volledig verwoeste centrum van Tiel. “Ons huis stond er nog wel, de brandnetels groeiden er hoog omheen, de deuren hingen los en er zaten geen ruiten meer in de kozijnen. Er was een hoek uit het huis geschoten en de schuren waren verzakt. Vader had de radio begraven, die vonden we wel terug, maar die was niets meer waard. Er was veel gestolen, we misten veel uit ons huis. Mijn fiets was



📌 Een Mallejan voor het transport van bomen (Foto Hans van de Pol)

## BENZINE OPHALEN IN SOESTERBERG

Een onverschrokken daad in de Tweede Wereldoorlog. De schaarste in Tiel in 1943 was groot, overal was tekort aan. Vader Schiltmans zat krap in de brandstof en besloot zijn vrachtwagen nuttig te gebruiken. Hij kreeg een tip van Tielenaar Kees Verkerk dat er vaten met benzine waren op het vliegveld in Soesterberg bij de Luftwaffe. Verkerk was nogal corpulent en droeg de bijnaam ‘Mika de Beer’. Op een avond reden ze gewoon naar Soesterberg met een Ford vrachtwagen voorzien van een veekraan, met een dikke houten laadklep achterop. Zonder pardon reden ze gewoon door de wachtpost van de Deutsche Luftwaffe heen het vliegveld op. Ze laadden zo’n 20 vaten benzine op en reden in volle vaart langs de wachtpost weer terug. Het bleef niet onopgemerkt, later troffen ze kogelgaten in de laadklep. In alle haast, door de hoge snelheid in combinatie met de dikke mist van die avond, namen ze op de rotonde bij Oude Rijn de verkeerde afslag. Via Gouda kwamen ze uiteindelijk toch weer in Tiel terecht. Daar moest de benzine overgeladen worden in normale vaten. Terwijl ze daar op zondagmiddag mee bezig waren kwam er opeens een agent in uniform binnen. De kleine Johan Schiltmans schrok zich lam, gelukkig kon zijn vader hem geruststellen met de woorden: “hij zit bij ons in het complot hoor”.

ook weg terwijl ik dacht dat ik die heel goed verstopt had. We misten tuigen van de paarden, karren, gereedschap, alles was weg. Een deel van ons materiaal hebben we later teruggekregen, onze con-collega bleek het te hebben. Mijn oom woonde in de Stationsstraat, hij vond bossen met Duitse Marken in zijn huis, maar die waren niks meer waard.”

### VERGUNNING

“Er was niks meer in Tiel, dagelijks reed er een Engels vrachtwagentje rond met soep en crackers. Dat is nog heel lang doorgegaan. Iedereen ging direct aan de slag



De vernielde watertoren, 1945 (Collectie Smit/Kers)

zodra ze terug in Tiel kwamen. De eerste klus die ik na de evacuatie met mijn vader deed was met paard en wagen vaten bij de jamfabriek ophalen. We gingen ook met paard en wagen naar de haven om benzine over te laden van een bootje naar de wagen en die was loodzwaar en moest dan door de paarden omhoog getrokken worden.” Op een vliegveld onder Arnhem werden materialen verzameld die de Duitsers eerder in beslag genomen hadden. Iedereen die iets miste kon daar gaan kijken, men moest het eigendom wel bewijzen. Vader Schiltmans kreeg al snel een vergunning om een vrachtwagen te gaan kopen. Daarvoor moest hij naar de Rotterdamse haven. Voorwaarde voor de vergunning was wel dat met de vrachtwagen puin gereden moest worden. “De vraag was natuurlijk hoe wij in Rotterdam konden komen”, gaat Johan verder. “Groentehandel Van Dooren had een Minerva vrachtwagentje met een grote kachel aan de zijkant van de auto, die het gas maakte. Wij mochten meerijden, los staand en zittend op de auto, met nog een paar Tielenaren, we hielden elkaar vast. We waren in de haven pas om een uur of vier aan de beurt en ik kreeg daar voor de tweede keer in mijn leven een grote sprits!” Het werd een kiepauto, vader Schiltmans moest die wel zelf kopen, nog met oud geld, het was nog vóór het tientje van Lieftink (september 1945).

### PAARDEN DIE DE HAVER VERDIENEN

Op het onderduikadres bij de twee oudjes in Kerk-Avezaath kregen ze op een kwade dag bezoek van zes(!) Duitse militairen. Ze liepen gewoon naar binnen en wilden schaften. Moeder Schiltmans gaf ze te eten en de jonge Johan moest hun paarden uitstellen. Eén van de Duitsers gaf haver aan Johan dat hij aan hun paarden moest voeren. Dat deed hij echter niet. Hij voerde hun eigen paarden ermee. “Paarden die de haver verdienen krijgen ze niet”, aldus Johan.

### PUINRUIMEN

“Thuis moest ik helpen de boerderij gaande te houden, zoals hooi omkeren en aardappels rooien. Ik zag alleen niks in het boerenwerk en wilde liever vrachtwagen rijden. Ik was natuurlijk nog wel maar een jongetje van 14, maar zodra ik kon ging ik mee puin ruimen, ik moest ook wel van mijn vader. Het eerste pand waarbij ik hielp was dat van smid Emans aan de Hoveniersweg. Ik ging mee betonijzer ophalen bij de sluizen, die toen nog

in aanbouw waren. Met ongeveer 4000 ton betonijzer maakten we een kade aan de Waal, die plek werd nog lang 'de Duitse Stoep' genoemd. De watertoren was platgeschoten, ik heb nog geholpen met het maken van de nieuwe fundering van de huidige watertoren. Wim de Keijzer ging melk rijden met een vrachtwagen van mijn vader, dat ging sneller dan met paard en wagen. Ik ging met hem mee en toen de Keijzer ziek werd nam ik het als jong jochie van hem over. Ik kon al autorijden en mijn vader gaf me een hoed. 'Menneke', zei hij, 'rustig rijden en je verstand gebruiken'. Het ging prima alleen kreeg ik die loei-zware melkbussen niet opgetild. Gelukkig hielpen de boeren mij met laden."

### AUTORIJLES

"Omdat ik kon autorijden mocht ik met een GMC vrachtauto puin rijden. Ik heb zelfs toen nog iemand geleerd hoe je moest autorijden! Puin werd met de hand geladen en gelost, het lag los op de wagens. Kiep-wagens stortten het puin in de oude haven, maar ook in de gracht, bij de Hucht, waar nu de Vlindertuin begint. Ik mocht met een kiepwagen puin storten in de richting van Echteld. Ook de Zwaluwstraat heb ik vol puin gestort. In mijn eentje reed ik een trailer de Waterstraat in en stond ik puin te scheppen met mijn handen, ter hoogte van waar het V&D gebouw was. Het gebouw van Bakker Waldman in de binnenstad lag in puin, maar de stenen waren nog best bruikbaar. Ik nam ze mee naar huis en zat de hele dag te bikken in de brandende zon. 'Mijn' stenen werden gebruikt voor de schuur bij ons aan de Hogestraat." Ondertussen werd Tiel voorzien van voedsel, door de Katholieke vakbond de Coöperatie Gerardus Majella. "Zij hadden een soort winkel, je kon er met een tasje wat eten op gaan halen." De protestanten hadden hun eigen 'winkel' voor voedselvoorziening.



📍 Bij de vrachtauto in de Hogestraat. Vlnr. Johan Schiltmans, Wim Schiltmans, Gerrit Pelle, Wim de Keijzer, Nijhof. Circa 1940 (Reproductie Jan Bouwhuis)

### MOEIZAAM

"Mijn vader had voor de oorlog in zijn transportbedrijf zeventien man personeel. Bijzonder is dat niemand van hen in Duitsland te werk gesteld is en ze hebben ook allemaal de oorlog overleefd. In 1943 had mijn vader een opdracht van de Duitsers gekregen en moest daarvoor bij het arbeidsbureau werknemers gaan zoeken. Dat was in handen van de Duitsers voor de Arbeitseinsatz. Mijn vader eiste toen dat hij zijn eigen mannen mocht inzetten!" In februari 1946 ging Johan pas weer terug naar de kostschool. Hij mocht om de zes weken een weekend naar huis en ook met Pasen en Pinksteren. "Ik fietste het hele eind naar huis in die weekenden. We waren een warm gezin, iedere zondag naar de kerk en daarna waren we samen, dat vond ik een feest!" Na school (1949) ging hij bij zijn vader in het transportbedrijf werken. "We zijn een echte transportfamilie. Ik zeg wel eens dat ik geboren ben tussen de wielen! Ik kwam veel in andere plaatsen en merkte dat in Tiel het leven na de oorlog toch maar langzaam op gang kwam. Lang was er nauwelijks werk in Tiel.

Ons transportbedrijf werd wel in gezet om bijvoorbeeld bouwmaterialen zoals glas op te halen in Delft en Leerdam. Maar in 1952 heeft mijn vader toch zelf alle personeel ontslagen. Zelfs Toon van Teefelen en dat was toch degene die het langst bij ons gewerkt had. Het werk kwam hier slecht van de grond, de fabrieken draaiden lange tijd niet.” De grote kentering was volgens Johan de komst van de Tielse Glasfabriek (pas in 1963). “Dat was voor Tiel het eerste grote werk na de Tweede Wereldoorlog. Eindelijk was er weer werk.” Voor de eigen onderneming van de familie Schiltmans betekende de aankoop van hun hijskraan de redding. “Dat was pas de wederopstanding van Tiel”.



♣ Johan Schiltmans bij de vrachtauto tijdens werkzaamheden bij de watersnood in Zeeland, 1953 (Reproductie Jan Bouwhuis)

## DE POLITIEAGENT EN DE PLAS

Johan Schiltmans mocht in 1944 mee met zijn opa, Willem Schiltmans, om met paard en wagen voedsel voor de mensen in Tiel op te gaan halen vanuit Utrecht en omgeving. Politieagent Teunissen moest mee om het voedseltransport te bewaken, hij zat achter op de kar. Terwijl de jonge Johan de teugels vast mocht houden kwam het tuig onder de staart van de merrie terecht en die was daar niet van gediend. De nukkige merrie lanceerde uit nijd een grote straal urine en omdat de kar precies een bocht maakte kreeg de agent achterop de volle laag!

## NAWOORD

De familie Schiltmans woont al meer dan vierhonderd jaar in Tiel. De pastoor heeft dit aangetoond in eeuwenoude doopboeken. Johan Schiltmans is erg geïnteresseerd in zijn familiegeschiedenis. Hij is bevriend met Hans van de Pol met wie hij samen het boek ‘Geschiedenis van een Tielse Transportfamilie’ maakte, boordevol met foto’s. Het kraan- en transportbedrijf Schiltmans bestaat al sinds 1897.

Johan Schiltmans maakte de Tweede Wereldoorlog en de wederopbouw heel bewust mee. “Als kind maak je van alles mee, maar de pijn hebben we toen niet zo ervaren”, vertelt hij. “Ik besefte later pas dat mijn ouders, de grote mensen, doodangsten uitgestaan hebben, zoals tijdens een razzia of toen een NSB-er namens de Sicherheitspolizei onze auto kwam confisqueren. Zijn bijnaam was ‘de Bult van Van Kampen’. Wij dachten dat de grote mensen nergens bang voor waren.”

Zoals bij vele leeftijdgenoten maakt praten over de oorlog Johan emotioneel. “Als ik erover praat beleef ik alles opnieuw”, stelt hij. “Ik noem ze ook nog steeds ‘de Mof-fen’ en daarmee bedoel ik niet de meeste mensen die nu in Duitsland wonen, maar de beesten die hier huis gehouden hebben. Het was vreselijk. Wat mij ook vaak hindert is het welzijn van de huidige jeugd ten opzichte van ons vroeger. En wij klaagden nooit. Tijdens de oorlog hadden wij bijvoorbeeld één balletje voor de hele straat, daar voetballen we mee. En juist dat balletje viel in een put. Daarna maakten we een prop van krantenpapier om mee te voetballen met een touw eromheen, dat ging ook wel, tot de krant niet meer kwam...”

Tja, tijden veranderen.

### Bronnen

- Interview met Johan Schiltmans in augustus 2022 door Marjon de Lange
- Aangevuld met oorlogsanekdotes van Johan Schiltmans – opgeschreven door Hans van de Pol



# IN ZALTBOMMEL IST ES EIN ROMMEL UND IN TIEL IST ES AACH NICHT VIEL

Te pas, en vooral te onpas, wordt de uitspraak ‘Tiel is nie viel’ te berde gebracht. In dit artikel wordt een tipje van de sluier van het ontstaan van die uitspraak opgelicht. Het voor velen wellicht verrassende (en verheugende) resultaat is dat die uit zijn context gerukte uitspraak geen oordeel velst over de stad Tiel!

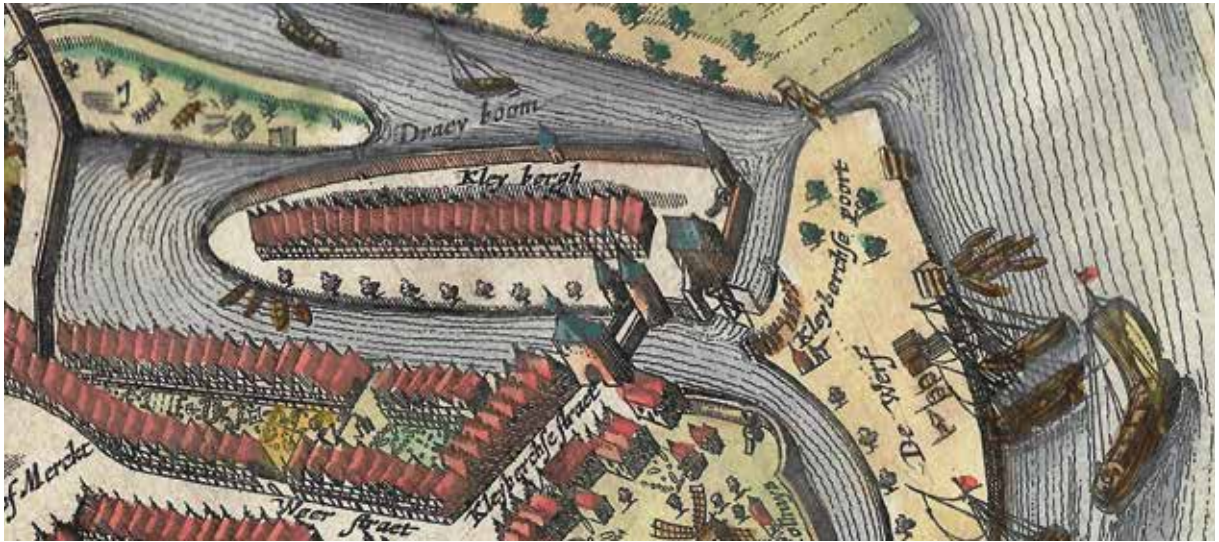
## ONZIN OP INTERNET

Wie op internet op zoek gaat naar de oorsprong van deze vier gewraakte woorden, komt al snel een duidelijke context tegen waarbinnen de vier woorden zijn geplaatst. En volgens kom je soms de grootste onzin tegen. “Een oud rijmpje gaat ongeveer als volgt: ‘Tiel is nie viel, Bommel is rommel, hoe dichter bij Dordt, hoe rotter het wordt.’ Dat de toestand vanuit de rivier gezien naar het westen toe steeds slechter wordt, zal veroorzaakt worden door de natuurlijke gesteldheid van bodem of waterwegen. Het rijmpje ten spijt, Dordrecht is een prachtige stad.”<sup>1</sup> Blijkbaar is deze verklaarder van de spreuk enerzijds een (terechte) liefhebber van de schoonheid van Dordrecht maar anderzijds plaatst hij zijn stad, wellicht onbewust en onbedoeld, toch in de schaduw van Tiel! Een volgende definitie is niet veel beter: “Tiel stelt niet veel voor, in Zaltbommel is het een rommetje [sic!] en hoe dichter men bij Dordrecht (en dus Rotterdam) komt, hoe ‘rotter’ het wordt, hoe saaier, vervelender het er is, hoe slechter, onbeleefder e.d. de mensen er zijn”.<sup>1</sup> Lang leve Tiel zou je haast zeggen: niet alleen Zaltbommel en Dordrecht maar

zelfs Rotterdam staat in de schaduw van ‘onze stad Tiel’! Bovenstaande bewijst maar weer eens dat niet alles op internet betrouwbare informatie bevat! Maar waar komt dat ‘Tiel is nie viel’ dan wél vandaan?

## MOSES EPHRAÏM

Onze zoektocht begint bij de Dertigjarige Oorlog. Die teisterde van 1618 – 1648 het gebied van het huidige Duitsland. Er werd veel bloed vergoten: zes tot twaalf miljoen van de toen twintig miljoen bewoners van dat gebied kwamen daarbij om. Net als de Tachtigjarige Oorlog bij ons, was ook deze oorlog een godsdienstoorlog. Hij woedde tussen Protestantse (vooral Lutherse) en Rooms-Katholieke staten en staatjes en hun heersers. Met het in 1648 sluiten van de Vrede van Westfalen, bij ons met de Vrede van Münster, kwam uiteindelijk een eind aan beide oorlogen. Een oorlog bracht door de eeuwen heen, en brengt nog steeds, bevolkingsgroepen in beweging. Dat op zoek naar meer veiligheid en betere bestaansmogelijkheden. Wie tijdens de Dertigjarige Oorlog kon vluchten deed dat dan ook. Onder hen veel Joden die in de eeuwen daarvoor al te lijden hadden onder antisemitisme. Dat niet alleen in religieus maar ook in economisch opzicht. Eeuwen lang werden zij beschouwd als tweederangs burgers. Om de zoveel jaar werden zij verbannen uit hun woonplaatsen of, in het ergste geval, vermoord. Onder hen waarschijnlijk ook de Joodse ouders van de, rond 1625 in een plaats



▲ Plattegrond met locatie pand Ephraim op het Plein in Tiel (Collectie Emile Smit)

langs de Rijn in Duitsland geboren, Moses Ephraïm. Zij streken uiteindelijk neer in de 'Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden' in wording.

De jonge Moses Ephraïm vestigde zich in de 'Vrijstad Buren' en kreeg van Frederik Hendrik, o.a. Graaf van Buren, toestemming de plaatselijke Bank van Lening te pachten: in 1648 werd hij 'tafelhouder'. In 1672 werd door de Oranjes aan Moses Ephraïm een stuk grond aan de Aalsdijk geschonken voor het daar oprichten van een Joodse begraafplaats. Ondanks het feit dat hij een Jood was, werd Moses Ephraïm een geachte burger in eerst zijn stad Buren en later in Tiel.

Begin 1688 overleed Moses Ephraïm, blijkens een 'Schepenakte', in het tegenover Tiel gelegen Zandwijk.

Maar de pacht van de Bank van Lening bleef binnen de familie. Eén van Moses' zonen, de in 1651 in Buren geboren Ephraïm Moses, nam de pacht van de Bank van Lening over van zijn vader en vestigde zich ook in Leerdam als pachter van een dergelijke Bank. Net als in Buren was de Prins van Oranje, tevens Graaf van Leerdam, de 'octroy-verlener'. Ephraïm Moses verzekerde zich daarnaast van andere inkomsten. Zo was hij al in 1678 pachter van de 'tabac-accijns der stad Tiel' en was hij mogelijk ook nog eens actief als 'sjoucheet' (Joods ritueel slachter) en handelaar in vee.



▲ Joodse begraafplaats Buren (Foto auteur)

### 'OVERLOPERS'

Het ging Ephraïm Moses financieel zo voor de wind dat hij in 1717 een 'leermeester in het Hebreeuwsch en de Talmoed', genaamd Jonas Davids, in dienst kon nemen. Van een taalprobleem was overigens geen sprake: alle Asjkenazische Joden (afkomstig uit landen ten oosten van ons land) spraken onder elkaar tot ver in de negentiende eeuw dezelfde taal: het aan het Duits én het Hebreeuws verwante Jiddisch.

Niet lang na zijn aankomst in Tiel voltrok zich een verrassende wending: Jonas Davids, de leermeester in de ‘levende Joodse wetten’, de ‘Talmoed’, liet zich dopen. Hij werd lid van de ‘Gereformeerde Kerk’ te Tiel en nam de naam Carolus Tylanus aan. Dat met een financiële premie van de plaatselijke overheid: de magistraat van Tiel was getuige van diens doop en gaf de ‘overloper’ een jaarlijkse toelage van f 100 “tot voortzetting zijner studiën”. Deze overgang van Davids naar het protestantisme zou geen geringe gevolgen hebben. Enkele jaren later, op 17 mei 1733, werd Moses Ephraïms in 1705 in Tiel geboren zoon Leman Ephraïm gedoopt en trad toe als lidmaat der Gereformeerde Kerk in Tiel. Niet alleen ontving hij de gebruikelijke overheidstoelage, ook mat hij zich de nieuwe naam Christianus Lambertus Tylanus (‘van Tiel’) aan.

Mogelijk speelde bij de geloofsovergang zijn voorgenomen, en op 26 juli 1735 in Echteld voltrokken, huwelijk met de christelijke, uit Amsterdam afkomstige, Catharina Eukuma een rol.

Het verlies van een vooraanstaand lidmaat werd door lang niet alle voormalige geloofsgenoten gewaardeerd. Met diens vertrek verviel ook diens forse jaarlijkse kerkelijke bijdrage, met de nodige nadelige financiële gevolgen voor de Joodse gemeente! Dat alles leidde ertoe dat de voormalige Leman Ephraïm, nu Christianus Lambertus geheten, de vroedschap van Tiel om ‘protectie’ vroeg: “maar terwijl door het veranderen van religie seer gehaat bij sijne broeders en vrienden en verdere Joodse natie sal worden, die hem misschien souden tragte te beledigen en moeylijkckheden aan te doen”.

Het verzoek om protectie werd ingewilligd door de vroedschap en deze besloot: “haere protectie te accorderen en verleenen voor soverre haer Stadt en jurisdictie aengaet en ordonneren dat sig niemant van de Joodse natie sal hebben te verstouten om

eenige moeylickhydt of hindernissen aen te doen.” In een verstrekte acte worden ook andere magistraten en steden verzocht “in geval van moeylijkckheit de voorn. persoon intgelijk behulpsaam gelieven te sijn om sig daar van tekenen bedien in soo nodigh”.

Of de nieuwbakken Tylanus van deze bescherming gebruik heeft moeten maken is helaas niet bekend.

Na het uittreden van deze ‘verrader des geloofs’, want zo werden uittreders wel beschouwd, bleef het rustig in de Joodse gemeenschap van Tiel. Begin negentiende eeuw trad David Hes aan als rebbe (‘mijnheer’ = geestelijk leider en leraar). Hij zou ruim een halve eeuw een strak religieus bewind voeren.

De nazaten van Tylanus werden overigens de grondleggers van het geslacht Tylanus dat nog tot in de twintigste eeuw belangrijke maatschappelijke en bestuurlijke functies in Tiel en tot ver daarbuiten bekleedde. Zij behoorden tot de oprichters van de tricotagefabriek Jansen & Tylanus én waren voormannen van de politieke partij CHU (Christelijk Historische Unie, een van de ‘bloedgroepen’ van het CDA).

### EEN GESPLETEN JOODSE GEMEENTE ZALTBOMMEL

Zo rustig als het in Tiel was geworden, zo onrustig was het intussen in Joods Zaltbommel. Halfweg de achttiende eeuw was een scheiding ontstaan binnen de Joodse gemeente, naar verluidt over de hoogte van de bijdragen. Net als in Tiel, en eigenlijk alle Joodse gemeenten buiten Amsterdam, was er ook in Zaltbommel sprake van een qua inkomen zeer dunne bovenlaag, een zeer brede middenlaag zonder vast en vaak erg laag inkomen, en een aantal gezinnen en lidmaten dat zo arm was dat dit door de meer welgestelde geloofsgenoten letterlijk in leven moest worden gehouden.

Een belangrijk gevolg van het schisma was dat de welgestelde Levy Hartog en zijn

drie zonen in 1786 een eigen begraafplaats lieten aanleggen. Dit tot rond 1830 in gebruik gebleven 'Bet Chaim' ('Huis van het Leven') is gelegen aan de binnenkant van de stadsmuur aan de Oliemolen.

Dat ondanks het feit dat in Zaltbommel al een Joodse begraafplaats aanwezig was: de uit 1748 daterende, er nu als een grafheuvel uitzierende, begraafplaats tegen de stadsmuur! <sup>2</sup>

Levy Hartog had toestemming tot de aanleg gekregen mits "dat het voorszegde Jooden-kerkhoff zal bekwaam gemaakt en met een steense muur, agt voet boven de grond zal omzet worden, voorts met een bekwame poort voorzien en een klijn huysje om aldaar te kunnen bergen en reynigen zodaane lijke van Jooden, als op dit kerkhoff zulle gebracht en begraven worden".

Voor zover bekend zijn er op de begraafplaats aan de Oliemolen uiteindelijk elf personen begraven. Van zeven daarvan zijn de namen achterhaald.



📍 Synagoge Zaltbommel (Collectie Joods Cultureel Kwartier)



📍 Tekening uit 1917, gemaakt tijdens een dienst in de Synagoge van Zaltbommel (Collectie Joods Cultureel Kwartier)

## GRAFRUST

Volgens de Joodse wetten mogen Joodse begraafplaatsen niet geruimd worden. Er moet sprake zijn van gegarandeerde 'eeuwige grafrust'. Dat is de reden dat de oudste Joodse begraafplaatsen in de regio eigendom waren van de toenmalige Joodse Gemeenten en, bij het ontbreken daarvan, eigendom van particulieren, zoals in Beesd en Geldermalsen. Overigens waren er tot 1786 nauwelijks tot geen algemene begraafplaatsen: Ter Navolging in Tiel was in dat jaar de eerste nieuw aangelegde algemene begraafplaats buiten stadsmuren van ons land. Maar ook op die nieuwe algemene begraafplaats was geen apart gedeelte voor Joden ingericht.

Het schisma binnen de Bommelse Joodse Gemeente bleef bestaan en tegen die achtergrond traden in 1790 twee telgen van vooraanstaande Zaltbommelse Joodse families met elkaar in het huwelijk: Benjamin Philips (1767 – 1854) met Lea Hartog (1775 – 1838), dochter van de bovengenoemde Levy Hartog. Er was sprake

van een win-win situatie: door telgen van vooraanstaande families met elkaar te laten trouwen, inclusief het opstellen van het gebruikelijke huwelijkscontract, werden ook zakelijke posities versterkt. In dit geval hoefde er aan dit huwelijk geen 'sjadchen', huwelijksmakelaar, aan te pas te komen. Het ging Benjamin Philips financieel voor de wind. Nadat hij, net als veel geloofsgegoten, was begonnen in de textiel, ging hij later over in de tabak. Omdat de import van Amerikaanse tabak vanwege de Napoleontische Oorlogen onmogelijk was geworden, verlegde hij zijn inkoop naar Veenendaal waar veel inlandse tabak werd geteeld. Een profijtelijke beslissing!

#### NADEREND FINANCIËEL ONHEIL

Op 22 januari 1822 bracht het bestuur van de Joodse Gemeente in Zaltbommel zijn ongerustheid over de gaande en op handen zijnde ontwikkelingen binnen de 'kehilla' (Joodse gemeente) over naar de

'Hoofdcommissie tot de Zaken der Israëlieten te 's-Gravenhage'. Deze Hoofdcommissie was overigens gelieerd aan de burgerlijke overheid: het 'Departement voor de zaken van den Hervormden en andere eerediensten, behalve dien der Rooms-Katholijken'. De scheiding tussen kerk en staat zou pas in 1848 een feit worden!

"Mijne Heeren! Deezen is dienende dat het in onze Ring Synagoge zoo bedroefd gesteld is, daar eenige leden welke de deftigste mede zijn van de gemeente, die wij zullen kwijt raken om mede die belasting der kerk te helpen dragen, en daar ook niets aan te doen is terwijl zij denkelijk een andere godsdienst zijn te aanvaarden."

De Joodse Gemeente in Zaltbommel telde rond die tijd rond de tweehonderd leden. Die woonden niet alleen in de stad zelf maar ook in omliggende plaatsen zoals Herwijnen, Rossum en Waardenburg.



Tabaksdoos  
(Collectie Joods Cultureel Kwartier)



Huis familie Philips Markt Zaltbommel (Collectie RAR)

Verreweg de meesten van hen voorzagen zich in hun levensonderhoud door in- en verkoop van goederen (meestal manufacturen, textiel en huiden) en vee en oefenden geloof gerelateerde beroepen uit zoals naast bakker vooral slager ('vleeschhouwer'). Het was een financieel én getalsmatige kwetsbare gemeente met veel verplichtingen. Het geheel was financieel afhankelijk van een klein aantal welgestelde gemeenteleden. Daaronder niet alleen de families Hartog en Philips maar ook de familie Van Leeuwen.

### UITTREIDING EN DE GEVOLGEN

In 1826 werd de vrees van het kerkbestuur bewaarheid: Benjamin Philips, diens vrouw Lea Hartog en hun zes kinderen gingen over tot de Nederlands Hervormde Kerk. Dat samen met een andere telg van het geslacht Philips én het gezin van Van Leeuwen. Net als in 1786, bij de aanleg van de eigen begraafplaats, vormden onenigheden rond de hoogte van de te betalen kerkelijke bijdrage waarschijnlijk de directe aanleiding. Het uittreden van deze drie gerespecteerde en welgestelde Joodse gezinnen betekende een enorme financiële aderlating voor de Joodse Gemeente. Zaltbommel had, net als Tiel, de status van een Ring Synagoge (de overige synagogen in de regio waren 'slechts' zogeheten 'Bij-Kerken') en dat betekende dat naast het inkomen van de 'rebbe' ook dat van de 'chazzan' (voorzanger), de 'sjammes' (koster, letterlijk: dienaar) voor haar rekening kwam. Met daarbovenop de kosten van de Joodse lessen om kinderen gereed te stomen voor 'bar mitzwa' en 'bat mitzwa' (religieuze volwassenheid met respectievelijk 13 en 12 jaar oud, letterlijk zoon respectievelijk dochter van het gebod). Tenslotte moesten het onderhoud van de synagoge en van het 'mikwe' (ritueel bad) en, in het geval van Zaltbommel meerdere, begraafplaatsen worden betaald. Deze financiële klap zou

de Joodse gemeente in Zaltbommel nooit meer te boven komen.

### 'IN ZALTBOMMEL IST ES EIN ROMMEL UND IN TIEL IST ES AACH NICHT VIEL'

De overgang naar een ander geloof in twee belangrijke gemeenten in de 'mediene'<sup>3</sup> werd het gesprek van de dag binnen 'Mokum'<sup>3</sup>). In Amsterdam zetelt nog steeds de leiding van het Nederlandsch Israëlitisch Kerkgenootschap. Bij dat kerkgenootschap waren toen alle Asjkenazische (Joodse Hoog-Duitse) Gemeenten aangesloten. Ook de bewoners van de Joodse wijken in Amsterdam waren verontwaardigd. En zo ontstond daar de Jiddische uitspraak 'In Zaltbommel ist es ein rommel Und in Tiel ist es aach nicht viel'. Uittreden was voor de meestal arme Amsterdamse Joden niet weggelegd zoals dat wel het geval was voor de welgestelde geloofsgenoten. Veel Asjkenaziem waren voor hun bestaan sterk afhankelijk van de sociale en financiële contacten binnen én de ondersteuning vanuit hun hechte en zeker sociale controle kennende geloofsgemeenschap.

### MAAR BIJ IEDER NADEEL HEEFT WEL IEMAND VOORDEEL!

De Zaltbommelse predikant die de geloofs-overgang van de drie families onder zijn hoede had gehad, Robert Macalester Loup (1782 – 1861), vond dat de overgang van drie vooraanstaande Joodse families naar zijn protestantse gemeente moest worden vastgelegd. In 1826 liet hij het 86 pagina's tellende boekje 'Omstandig Verhaal, betreffende den overgang van Drie Israëlitische huisgezinnen, te ZaltBommel woonachtig, tot den Hervormden Christelijken Godsdienst. Door R. Macalester Loup, Predikant der Hervormde Gemeente te ZaltBommel' verschijnen dat alom aftrek vond. Ongeveer honderd jaar later werd het

boekje aan de vergetelheid ontrukkt door lieden die het opkomende nazisme welgezind waren: zij wilden duiden op de joodse afkomst van de inmiddels, vanwege zijn gloeilampen, bekende familie Philips. Deze familie reageerde echter adequaat en kocht direct alle beschikbare exemplaren op!

### **‘TIEL IST NIET VIEL; EN IN BOMMEL IS HET EEN ROMMEL’**

In het NIW (Nieuw Israëlitisch Weekblad), al vanaf 1865 hét blad voor Joods Nederland, van 29 juni 1928 verscheen het eerste artikel van een drieluik van de hand van Jac. Zwarts onder de titel ‘Tielsche Joodsche Familienamen’. Uiteraard kwam daarin ook de geloofsovergang van Ephraïm aan bod. Zwarts sloot af met het ‘oude Joodsche spreekwoord’ ‘Tiel ist nicht viel; En in Bommel is het een rommel’. Tiel, en ook Zaltbommel, stonden op-nieuw duidelijk ‘op de Joodse kaart’. Hun niet positieve status in Mokum werd nog eens bevestigd. ‘Tjà’ was het dan, met enige zelfgenoegzaamheid: dat kwam alleen voor in de Mediene en niet ‘bij ons’. Zaltbommel en Tiel werden zo het symbool voor afvallige Joden, iets waarop toch met enig dedain werd neergekeken. Tussen rond 1850 en 1900 telde de in Tiel gevestigde ‘Kostschool voor Israëlitische Jonge Heeren’ van Asser Hirsch meer dan 250 kostgangers en leerlingen. Het merendeel van hen was afkomstig uit Amsterdam. Het is niet onmogelijk dat deze jongelui, belast met dit oude Joodse gezegde, naar Tiel gingen om daar het strakke regiem van Hirsch te ondervinden. Wat zullen ze Amsterdam hebben gemist! Maar wellicht is het niet uit Tiel afkomstige, en daar tot dan toe ook onbekende, gezegde zo vanuit Amsterdam in Tiel terecht gekomen. Daar is het als het ware geadopteerd en verworpen tot een vorm van ‘zelfbeklag’!

### **NAWOORD**

In de zomer van 2021 bezocht een nazaat van Moses Ephraïm Tiel, op zoek naar vroegere woonadressen en graven van voorouders. Eerst bezocht hij de Joodse begraafplaats, waar zich inderdaad enkele graven van hen bevinden, om vervolgens naar Ter Navolging te gaan: daar bevindt zich het familiegraf van de familie Tilanus. Op het Plein werd gekeken naar de locatie waar waarschijnlijk ooit de woning en het pakhuis van de Ephraïms gevestigd waren. Daarmee was voor Marco Ephraïm de cirkel wat betreft Tiel rond.

#### Noten

1. ANW – Algemeen Nederlands Woordenboek. Volgens Wikipedia had de uitdrukking betrekking op de bodemgesteldheid in het rivierengebied, volgens een site over minderwaardigheidscomplex (22 september 2009) heeft het gezegde betrekking op de vroegere handelsactiviteiten van de steden
2. Zaltbommel telt thans vier Joodse begraafplaatsen
3. Mediene: alle Joodse gemeenten buiten Amsterdam. Mokum: letterlijk ‘de stad’

#### Bronnen.

- Harro de Beus: 350 jaar geschiedenis van het geslacht Ephraïm 1646 – 1996
- Mozes Heiman Gans: Memorboek
- Margaret van Nierop: Drie en een halve eeuw familiegeschiedenis Van Nierop
- Miehman & Beem: Pinkas – geschiedenis van de Joodse gemeenschap in Nederland
- Herfried Münkler: Der Dreißigjährige Krieg – Europäische Katastrophe, Deutsches Trauma 1618 – 1648
- NIW (Nieuw Israëlitisch Weekblad) – jaargang 1928
- Regionaal Archief Rivierenland

# TIEN KEER DE WATERSTRAAT

Van veel plaatsen in Tiel kan men stellen, dat ze veranderd zijn.  
Aan de hand van beelden is mooi te volgen hoe dat gebeurde.



De Waterstraat in 1646

De Waterstraat was geen straat die naar het water liep. Het was een straat die parallel liep aan de oude Lingeloop, nu het lange deel van de gracht aan de Oliemolenwal. Meerdere huizen hadden oorspronkelijk aan de grachtkant een uitweg naar het water. Dat zorgde voor bedrijvigheid.

De Waterstraat kende in de negentiende eeuw winkels, maar ook kleine fabriekjes en bijvoorbeeld een drukkerij. Voor kaartmaker Joan Blaeu bood de straat in 1646 niets dat de moeite van het tekenen waard was. Rechts op de Markt is nog net het voormalige stadhuis, maar in de Waterstraat links tekende Blaeu maar gewoon een serie identieke huizen.

(Collectie Emile Smit)



# VANAF DE (GROEN)MARKT



## De ingang van de Waterstraat in 1901

Vanaf de Groenmarkt kwam men rond 1900 een smalle Waterstraat in. Op de hoek rechts was er een soort pleintje met een winkel. De Waterstraat werd nog steeds door de Weerstraat overtroffen in aanzien. Toch verdwenen langzaam de niet-winkelbedrijven. De straat werd nog wel intensief bewoond, want de meeste winkels waren familiebedrijven en de eigenaar woonde achter en boven zijn winkel.

(Collectie Smit/Kers)



### Het begin van de Waterstraat in 1930

Het bord 'Stapvoets rijden' links boven de straat hangt er niet voor niets. De Waterstraat was een smalle straat, waar toch op drukke lentedagen, als de bloesem bezocht kon worden, auto's zich van en naar de Veerpont wurmden. Duidelijk is te zien, dat er geen echte trottoirs waren, maar alleen kleine stoepjes die hoorden bij het aangrenzende huis en door de eigenaar soms zelfs van zijhekken waren voorzien.

(Collectie Smit/Kers)



### De Waterstraat in 1939

Wie schrijft die blijft. Zo zal er ten eeuwigden dage 'Walerstraat' op deze kaart staan. Duidelijk minder eeuwig is het aanzicht van de rechterhoek. Al op de vorige kaart zagen we 'Viribus Audax'-sigaren. Het betekent: 'stoutmoedig in vertrouwen op zijn kracht'. Sigaren roken was mannelijk! De Turmac-sigaretten die in 1939 het beeld bepaalden, waren minder chique, maar zeker zo succesvol. De fabriek (Turkish Macedonian) was in 1920 in Zevenaar begonnen en zou veertig jaar furore maken.

(Collectie Smit/Kers)



De Waterstraat, mei 1945

Deze foto is kort na de terugkeer van de bevolking naar Tiel genomen. De straat is ten dele vrijgemaakt, maar het echte puinruimen moet nog beginnen. Hier en daar zijn muren gestut, maar als de eigenaar hoopte ze te kunnen gebruiken bij de wederopbouw, dan vergiste hij zich. De overheid ontwikkelde plannen die weinig rekening hielden met particuliere wensen. Duidelijk is te zien, dat de huizen links allemaal onherstelbaar waren.

(Collectie Smit/Kers)



Het puinruimen zomer 1945

Van eind juni tot eind augustus 1945 had Tiel de beschikking over een smalspoorlijntje dat gehuurd was in Rotterdam. Het onbruikbare puin werd met de kiepwagens afgevoerd en gestort in de Oude Haven. Zoals links goed is te zien werden bruikbare bakstenen schoon gebikt voor hergebruik. Zo verdwenen alle huizen aan de linkerkant van de Waterstraat tussen de Markt en de Kerkstraat.

(Collectie Smit/Kers)



### De naoorlogse situatie

In 1946 kwam Ir. J. Verschoor met een wederopbouwplan, dat na wat aanpassingen in 1948 werd goedgekeurd. In de plannen werd de Waterstraat een doorgaande weg en daarom zou hij worden verbreed. De huizen aan de linkerkzijde werden daarom alvast een eind naar achteren gebouwd. Datzelfde gebeurde aan het andere einde van de straat bij de Hoogeindse Straat. Vanaf de Kerkstraat waren de huizen echter na de beschietingen herstelbaar en dat gebeurde dan ook. Daardoor ontstond de situatie dat de Waterstraat aan twee einden breed en in het midden smal was. De gedachte was natuurlijk om daar ooit verandering in het brengen, maar de jaren brachten nieuwe inzichten.

(Collectie Smit/Kers)



### V&D in beeld

Aan de rechterkant van de Waterstraat aan de hoek van de Kerkstraat stond voor de oorlog de drukkerij van David Mijs. Die was totaal verwoest en werd dus gesloopt. In het beleid paste, dat er nu een winkelbedrijf zou komen en daarom werd in 1952 hier een splinternieuw filiaal van V&D geopend. Dat bedrijf was overigens al sinds 1915 in Tiel gevestigd. Even leken de grote warenhuizen ook Tiel te veroveren. Toch zou dat niet lukken.

Menig familiebedrijf hield in Tiel het hoofd boven water. V&D ging in 2004 roemloos ten onder.

(Collectie Smit/Kers)



### De promenade

De tijden veranderen en met de tijden ook de inzichten. Waar in 1948 nog werd gedacht, dat auto's de stad in moesten kunnen, brak na 1970 het inzicht door, dat ze er beter konden worden geweerd. Ook Tiel kwam aan de beurt voor een wandelgebied. Op 11 december 1975 werd de promenade geopend. Alleen in de morgen mag er gelost en geladen worden. De rest van de dag is de promenade voor de voetgangers. Ook fietsen is overdag verboden, maar wie stoort zich daar nou aan?

(Collectie Smit/Kers)



### Steeds meer leegstand

In heel Nederland werd door de doorbraak van webshops het fysieke winkelen minder populair. Dat werd de doodsteek voor menig bedrijf. Dat gold niet alleen voor lokale bedrijven, maar juist ook voor grotere winkelketens. Het maakt het winkelgebied in Tiel er niet vrolijker op. Anno 2023 wacht ook de Waterstraat op een facelift.

(Foto Jan Bouwhuis)

# DAGBOEK EN OORLOGSFOTO'S UIT 1945 VAN BOB (WILLEM) VAN VEEN

*De eerste foto's van het verwoeste Tiel na de bevrijding in mei 1945 werden o.a. door de Burense 'vergeten' fotograaf Bob van Veen gemaakt, blijkt uit zijn dagboek.*

Jarenlang zijn tientallen foto's van het verwoeste Tiel in verschillende publicaties zonder de naam van de maker geplaatst, omdat ze gereproduceerd werden uit de foto-collectie van de gemeente Tiel, waarin ze zonder naamvermelding waren opgenomen. Dat werd in het verleden geaccepteerd, tegenwoordig zou het tot problemen leiden.

Hoe is die anonimiteit ontstaan?

## WEDEROPBOUW

De verwoeste Betuwe met Tiel en haar inwoners werden in het kader van de wederopbouw der stad nationaal en door verschillende particuliere initiatieven gesteund met allerlei acties.



♣ Ansichtkaart met de oproep 'Help Tiel centrum van de Betuwe'. Uitgave De Lamar. (Collectie en opname RAR)

Het was de toenmalige historiebewuste burgemeester N.F. Cambier van Nooten die in 1947 besloot een geldbedrag, dat door de Hilversumse politie beschikbaar was gesteld, te besteden aan de vervaardiging van een album met foto's van het verwoeste Tiel. Op de titelpagina heeft hij laten kalligrapheren "De grote foto's zijn gemaakt door de heer J. Campagne en de heren J.B. Swanenberg en Zn., fotografen te Tiel. De foto's van kleiner formaat zijn van de 'illegaliteit' te Tiel verkregen en voor haar vervaardigd door de heer W. van Veen." Toen de archiefdienst in 1961 ingesteld was, werd dit album door de gemeente daaraan overgedragen en heeft een toenmalige medewerker alle foto's verwijderd om die los van elkaar in de fotocollectie op te nemen, helaas zonder de makers er op te vermelden en gingen ze hun eigen leventje leiden. Intussen zijn de negatieven-collecties van de fotografen Campagne en Swanenberg, mét de auteursrechten, ruim tien jaren geleden door de beide families aan de archiefdienst geschonken. Daarbij bleek helaas dat juist de oorlogsfoto's van J. Campagne verloren waren gegaan. En waar de foto's van de 'illegaliteit' waren is lang onduidelijk gebleven. In het streekmuseum berust een tweede serie foto's, gelijkvormig aan die in het stadsarchief. Volgens stadsfotograaf Jan Bouwhuis was er een tweede album gemaakt. Wellicht dat de foto's in het museum daartoe behoorden? Vooralsnog is dat tweede album, in ieder geval tot op heden, spoorloos. Tips over het huidige verblijf zijn welkom bij de archiefdienst!



▲ Opname van de Groenmarkt met een door de beschieting op straat terechtgekomen etalagepop. Foto W. van Veen. (Collectie RAR)



▲ Gezicht in de Sint Agnietenstraat met het verwoeste postkantoor en de schouwburg. Foto W. van Veen. (Collectie RAR)



▲ Gezicht in de Westluidensestraat richting rivier met door puin opgeworpen versperringen. Foto W. van Veen. (Collectie RAR)

## EXPOSITIES

Voor zover bekend werden de eerste tentoonstellingen, met een selectie van deze albumfoto's uit de archiefcollectie, in 1964 en 1965 gehouden. Respectievelijk ter gelegenheid van de ingebruikname van de St. Maartenskerk en het carillon en in de Oudheidkamer (toen nog gevestigd in de Sint Agnietenstraat) ter herdenking van twintig jaar bevrijding. Blijkbaar werd ook toen niet de moeite genomen de foto's met de naam van de makers te voorzien. Althans daar zijn geen aanwijzingen voor gevonden. Pas in 1988 werd in de eigen tentoonstellingsruimte van het stadsarchief met de expositie 'Verwoest-verlaten-vrij' weer een selectie van de zgn. 'puin-foto's' getoond. Grotendeels ook weer anoniem. Bij het vijftig jaar herdenken in 1995 richtte het stadsarchief weer een tentoonstelling in onder de titel 'Stille getuigen van oorlog, verwoesting en bevrijding'. Daarbij werden de gebruikte foto's voor zover mogelijk wel voorzien van de naam der fotografen. In 1994 had de stadsfotograaf Jan Bouwhuis de door

Van Veen vervaardigde foto's getraceerd via de families Van Everdingen en Donkersloot. Ze zijn toen gebruikt in een serie krantenartikelen door R. van der Zalm die, onder de titel 'Houdt goede moed', in de Gelderlander verschenen. Van Veen was er mee akkoord gegaan dat de negatieven in het stadsarchief gedeponeerd zouden worden. Om onduidelijke redenen is dat toen niet gebeurd. Wel heeft Bouwhuis van alle negatieven contactafdrukken gemaakt en de negatieven toen teruggegeven. Het stadsarchief was van dat alles toen niet op de hoogte.

## ILLEGALITEIT FOTO'S EN EEN DAGBOEK

In 2004 werd onverwacht duidelijk uit het dagboek van Bob van Veen, hoe een en ander in het verleden was gegaan. De heer H. Donkersloot was indertijd lid van de illegaliteit en had namens deze groep opdracht gegeven tot het maken van de foto's. Eenzelfde opdracht werd door het lid van het verzet, Gijs van Westering, ook gegeven aan Gerrit Bouwhuis. Na de oorlog waren de negatieven van

Van Veen in bezit van Donkersloot gebleven. Hij beschouwde ze als eigendom van het verzet, met de vooropgezette bedoeling ze aan de gemeente Tiel over te dragen. Maar daar was nooit iets van terecht gekomen. Een nicht van Van Veen schonk ze jaren later, nu met alle rechten en enkele bijbehorende familiepapieren, aan het stadsarchief Tiel én leverde het adres van de inmiddels 84-jarige fotograaf William R. van Veen. Deze Van Veen, door iedereen Bob genoemd, was inmiddels geëmigreerd en bleek in Cornelia in Amerika te wonen. Na schriftelijk contact met hem opgenomen te hebben leende hij zijn dagboek, dat over de periode april – september 1945 gaat, aan het stadsarchief Tiel. Daarbij ook de negatieven van de opnamen die hij in mei 1945 maakte als inwoner van Buren van de intocht der stoottroepen en een negatievenstrook met opnamen gemaakt door een overleden Duitser. Het dagboek van de toen 26-jarige Bob van Veen geeft een zeldzaam kijkje in het dagelijks gebeuren bij een gezin tijdens de laatste maanden van de oorlog en het begin van de bevrijding. Bob woonde met vrouw (Mies van Everdingen), dochter en zoontje bij zijn ouders in Buren in de Rode Heldenstraat nr. 45. Enkele citaten uit het dagboek geven helder zijn auteurschap aan van de Burense en Tielse foto's.

**5 mei 1945.** 's Morgens kon ik het niet lang meer houden in bed. Ik kreeg bijna ruzie met Mies over het vroege opstaan. Donaldje was een klein beetje ziekjes vanwege de tanden. Hij had een poepluier, wat nooit is voorgekomen de laatste maanden. Om 8 uur, het was ietwat regenachtig weer, heb ik buiten de torenklok gefilmd op het moment dat de wijzers het historische moment aanduiden. Ook heb ik nog enige foto's genomen van alle vlaggen die uitgestoken werden in de straat.

De Duitsers drukten de domper op alle feestvreugde, door te zeggen, dat zij nog geen orders hadden doorgekregen over de capitulatie, zodat zij er niets mee te maken hadden. Alle vreugde betoon mocht niet geuit worden, geen samenscholingen van meer dan 10 personen...enz. Onderwijl kwamen Duitse troepen in Buren aan en kwamen o.a. bij ons voor inkwartiering. Tientallen kwamen die middag ons huis onveilig maken.

**6 en 7 mei.** Op verzoek van mijnheer Donkersloot, ging Bob mee naar Tiel om daar de geallieerden te fotograferen. Aanvankelijk konden ze Tiel niet in. De andere dag lukte het wel. Het nieuwe hoofdkwartier van de P.C. was in het huis van mijnheer V. Ghijn. Na aankomst van de staf moest ik een foto maken op het bordes. De verdere dag tot vier uur toe heb ik in Tiel rondgedwaald en alle ruïnes gefotografeerd. Mussert is gearresteerd door Britse officieren!! Het lijk van Göbbels is in Berlijn gevonden.

N.B. Die dag fotografeerde hij ook, op verzoek van de heer Donkersloot (Ing. bij de PGEM en later secretaris van de Oudheidkamer Tiel) de verwoesting en plundering van het PGEM station te Tiel, waarvan de negatieven eveneens aan het archief werden geschonken.

Zowel Van Veen als Donkersloot waren lid van de Binnenlandsche Strijdkrachten in de Betuwe, Plaatselijk Commando Buren (P.C.). Mijnheer Van Ghijn woonde in villa Rozenhage in de Stationsstraat in Tiel.

**8 mei.** 's Morgens vroeg werden we wakker doordat we over de Markt auto's en motorfietsen hoorden rijden. Het bleken stoottroepen te zijn van de geallieerden. Overal langs



de hoofdroute en op de markt en bij de brug stond het stampvol met Burenaren. Tegen negenen kwamen de eerste colonnes door. Een juichende menigte en glunderende soldaten, die snel voorbij reden op vrachtauto's, tanks en pantserwagens. Ik heb vele foto's genomen.

**10-20 mei.** De laatste halve week hebben we een 16 Belgische soldaten ingekwartierd gehad. Ze waren over het algemeen zeer rumoerig en namen de hele tuin in beslag en lagen de godgansche dag op het grasveld te pitten. Een ervan, een jongen van 21 jaar, dronk uit balloorigheid een 1 l. fles whisky (Black and White) achter elkaar uit voor een weddenschap. Hij kon net drie passen doen naar het grasveld en viel bewusteloos neer. Hij werd blauw en rochelde hevig. Het was een walgelijk toneel.

Met veel moeite lukte het Bob van Veen fotopapier te krijgen voor het afdrukken

van de gemaakte foto's door Foto Ypma in Culemborg. In juni meldde hij zich samen met een vriend aan als oorlogsvrijwilliger voor uitzending naar het toenmalige Nederlands-Indië. Thuis gekomen hilde zijn vrouw daarover tranen met tuiten. Op 30 augustus 1945 werd uitgebreid de eerste Koninginnedag van het bevrijde Nederland gevierd met een optocht in Buren. Iets wat hij ook nog uitgebreid fotografeerde en filmde. 's Avonds was het prijsuitreiking voor de winnende deelnemers aan de optocht en toen... 'hossen op de Markt'. Waar de genoemde film is gebleven is tot op heden onbekend.

#### ERE WIE ERE TOEKOMT

Of zijn dienst als oorlogsvrijwilliger in het toenmalige Nederlandse-Indië nog is doorgegaan is niet duidelijk, want in het fotoboek dat burgemeester Cambier van Nooten in 1947 heeft laten maken wordt vermeld dat hij dan in Den Haag woont. Eind 1994 werd het dagboek met de negatieven na kopiëring door



♣ Het bestuur van de Binnenlandse strijdkrachten poseert op 7 mei 1945 voor Villa Rozenhage in de Stationsstraat 23. Van links naar rechts: H. Donkersloot, onbekend, Arnold Simons, Eef Grisel, onbekend, de heer Sonneveld en L. de Vos. Foto W. van Veen. (Repro Collectie Bouwhuis. RAR.)



▲ Legerauto van de stoottroepen in de Voorstraat van Buren op 8 mei 1945. Foto W. van Veen. (Collectie RAR)



▲ Geallieerde tank op de oude brug over de Korne. Foto W. van Veen. (Collectie RAR)

Jan Bouwhuis weer teruggebracht bij Van Veens familielid, die het terug zou sturen naar Amerika. Toen de archiefdienst in 2005 de negatieven verkreeg en na schriftelijk contact met Van Veen in Amerika het dagboek van hem te leen kreeg, werd ook dat na kopiëring weer teruggezonden. Uiteraard met de vraag in overweging te nemen dit dagboek en eventuele andere Tielse/Burense documenten te zijner tijd aan de archiefdienst te schenken omdat het in Amerika van weinig nut zou zijn. Daarop is geen reactie gekomen. Aangenomen mag worden dat Bob van Veen inmiddels is overleden. Pogingen hem of nazaten te traceren zijn vooralsnog op niets uitgelopen. Het is in ieder geval duidelijk dat hij en Gerrit Bouwhuis de eerste fotografen waren, die direct na de bevrijding vergunning kregen foto's van de verwoeste binnenstad te maken, want er werd niemand in de stad toegelaten. Het is dan niet meer als fatsoenlijk, om nu voor eens en voor altijd de door Bob van Veen in mei 1945 vervaardigde foto's van Tiel en Buren in de collectie van het Regionaal Archief Rivierenland van zijn naam te voorzien! Door zijn vertrek uit Buren en uiteinde-

lijke emigratie verdween hij in de nevelen van de geschiedenis, wat met de andere fotografen niet gebeurde omdat die 'thuis bleven'. Naar verluidt worden de 'oorlogsnegatieven', waarvan er ongeveer tachtig door Van Veen zijn gemaakt, op korte termijn gedigitaliseerd en van correcte beschrijvingen voorzien om daarna op de website van het regionaal archief geplaatst te worden. Eindelijk gerechtigheid?!

#### Bronnen

- C. Berkelbach (eindredactie), Buren vertelt(d). Canon van Buren. Varik 2014
- Dagboek W.R. van Veen. 1945 Collectie Regionaal Archief Rivierenland
- W. Veerman, Het wordt tijd dat er een einde aan de oorlog komt... Fragmenten uit het dagboek van de Burenaar W.R. (Bob) van Veen. (\*Batavia 25 april 1919 – †? USA) Artikel in: De fruitbode. Bevrijdingspecial Gemeente Buren. Jrg. 5. Nr. 3 juni 2020
- W. Veerman. Stille getuigen van oorlog, verwoesting en bevrijding. Tiel 1939-1946. Catalogus van een expositie in het Stadsarchief Tiel. 22 april t/m 30 juni 1995
- [R. v.d. Zalm], Houdt goede moed. Artikelen serie in dagblad De Gelderlander. Augustus 1994 t/m 6 mei 1995. In mei 1995 ook verschenen in boekvorm

# HONDERD (EN DRIE) JAAR OPENBARE BIBLIOTHEEK IN TIEL<sup>1</sup>

“t Boekje heeft zijn plicht gedaan. Spoort het ù tot denken aan?” Aldus de spreuk van de predikant/dichter P.A. de Genestet, die in de jaren twintig op de muur van de oude leeszaal boven een boekenkast was geschilderd. Slechts gedeeltelijk bewaard is deze tekst op een foto te zien met de bibliothecaris Thiry en conciërge Gouma voor de boekenkast. Of die spreuk geholpen heeft bij het voortbestaan van de bibliotheek, is maar de vraag. In ieder geval bestaat ze, als eigentijds actief centrum van cultuurparticipatie, voor de inwoners nog steeds! De aanleiding voor een onderzoek naar de geschiedenis van de Tielse bibliotheek was het feit, dat ze in 1920 werd opgericht en in 1921 de eerste bibliothecaris werd benoemd. Er was het voornemen dat uitgebreid in 2020 te vieren, maar corona gooide roet in het eten. Uiteindelijk is alleen het aanbrengen in de Tielse bibliotheek van een, door kunstenaar Cor Litjens vervaardigd, gedenkteken verwezenlijkt. Een initiatief van de ‘Stichting HET’ (Historische Evenementen Tiel), gewijd aan de eerste bibliothecaris, de Vlaming Antoon Thiry. Het gedenkteken werd door de voorzitter van HET en de Tielse wethouder voor cultuur, Dave Verbeek, op 15 december 2022 onthuld.

## DE OUDSTE BIBLIOTHEKEN

Slechts zeer beknopt zal de historie van het Tielse bibliotheekwezen hier behandeld kunnen worden. De kennis daarover moet vergaard worden uit elders berustende bronnen. Er is in ieder geval in Tiel geen oude bibliotheek bewaard gebleven. Kerken en kloosters zijn de instellingen, waar vanaf de vroege middeleeuwen bibliotheken aangetroffen konden worden. Zo ook in Tiel. Over het bestaan ervan is eveneens weinig bekend. Dat ze er geweest zijn, of in ieder geval boekenbezit hadden, blijkt

uit een ruzie in 1540 over de eigendom van een missaalboek tussen de dekens van het altaar van Chrispinus en Chrispinianus en de zusters van het St. Ceciliën klooster.<sup>2</sup> Dat deze bibliotheken voornamelijk kerkelijke boekwerken voor eigen gebruik hebben bevat moge duidelijk zijn. Een concreter bewijs dat er een bibliotheek, in het Latijn ‘librye’ geheten, in de zestiende eeuw in de St. Maartenskerk was, is een aantekening in het ‘Chronicon Tielense’. In 1554 werd door de vicaris meester Rudolph Roeck zijn hele bibliotheek, ter waarde van ongeveer 300 goudgulden aan de kerk geschonken, ter verrijking van de toen reeds aanwezige bibliotheek. In hetzelfde jaar was er zelfs een speciale bewaarplaats gebouwd.<sup>3</sup> Deze ruimte is nog in de kerk aanwezig. Aan de grachtzijde is binnen bij de toren een houten trap, die naar de hoger gelegen oude bibliotheekruimte leidt. Waar is de inhoud van deze bibliothe(e)k(en) gebleven? Voor zover ze niet door de vertrokken (gevluchte) kloosterlingen meegenomen zullen zijn, is vermoedelijk alles bij de Hervorming op het eind van de zestiende eeuw overgegaan in handen der stad. Daardoor ontstond de eerste stedelijk bibliotheek in de Sint Maartenskerk. Bijna alles daarvan is echter verloren gegaan, op twee boeken na. Het eerder genoemde ‘Chronicon Tielsense’ uit de veertiende eeuw<sup>4</sup> en een exemplaar van de Saksenspiegel met geschreven rechtsregels uit dezelfde tijd.<sup>5</sup> De eerste twee genoemde handgeschreven boeken werden bij de inventarisatie van

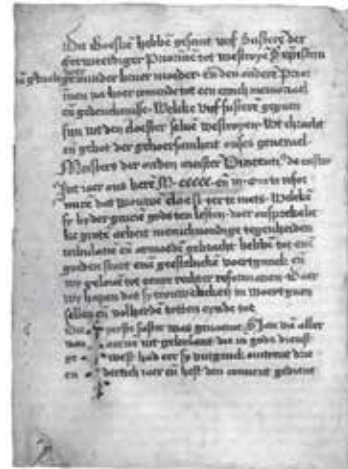
het stadsarchief in 1928 aangetroffen. Bij restauraties van registers uit het stads- en het rechterlijk archief werden in de ruggen stroken, en een enkele keer soms hele pagina's beschreven perkament, gevonden. Deze fragmenten zijn zeer waarschijnlijk afkomstig uit de kerkelijke boeken, die door de lokale boekbinder op het eind van de zestiende en in de zeventiende eeuw werden gebruikt voor het versnijden van de oude manuscripten. Ze deden toch geen dienst meer en leverden prima boekbindersmateriaal. Bijzonder is daarom het 'opduiken' van een muziekhandschrift uit het begin van de veertiende eeuw in de Koninklijke Bibliotheek dat afkomstig bleek te zijn uit het Tielse klooster van Westroijen.<sup>6</sup>

Tenslotte wordt nog enig inzicht verkregen over de inhoud van de oude bibliotheek in de Sint Maartenskerk doordat in september 1628 de predikant Radeus (A. de Raad 1625-1633) er een catalogus van gemaakt heeft. Op het eind van de achttiende eeuw was echter de gehele bibliotheek al spoorloos verdwenen!<sup>7</sup>

Uit diezelfde tijd dateert een catalogus vervaardigd in 1630 van de enige andere bekende zeventiende-eeuwse bibliotheek, namelijk die van het stadsbestuur op het stadhuis. Een handbibliotheek, bestaande uit 'brave' stichtelijke Calvinistische- én geschiedkundige werken. Maar ook hier heeft het noodlot toegeslagen en is er geen enkel exemplaar op het stadhuis bewaard gebleven!<sup>8</sup>

Uit onverwachte hoek kwamen twee boeken weer boven water. In 1994 kon met behulp van de Stichting Vrienden van het Stadsarchief Tiel bij antiquariaat Bubb Kuypers te Haarlem een uit de Tielse magistratsbibliotheek afkomstig boek worden teruggekocht. Het betrof een zgn. 'deux-aes Bijbel', gedrukt in 1581 te Leiden bij Jan Paets Jacobsz.

De lederen band is voorzien van een blindstempel met het Tielse stadswapen en de



Bladzijde uit middeleeuws gezangboek. (Collectie RAR)

letters 'ST' (Stad Tiel).<sup>9</sup> Het andere boek werd uit het oude bezit van de Openbare Bibliotheek aan het archief overgedragen. Het was het door Gerardt Brandt in 1702 geschreven boek 'Leven en bedryf van de heere Michiel de Ruijter', dat eveneens uit de oude stadhuisbibliotheek afkomstig bleek te zijn.<sup>10</sup>

## DE ACHTTIENDE EN NEGENTIENDE EEUW

In de zeventiende en achttiende eeuw worden er in archieven aanwijzingen gevonden van het bestaan van kleine particuliere bibliotheekjes. Zoals bijvoorbeeld blijkt uit een boedelbeschrijving van de in 1737 overleden Hendrick van Lidth de Jeude.<sup>11</sup> Deze vormden later wellicht de basis voor enkele literaire- en leesgezelschappen en sociëteiten. Alleen van de Grootte of Heeren Sociëteit is bekend wat hun bibliotheek omvatte. In ieder geval een zeer grote collectie keurig ingebonden dag- en weekbladen vanaf de achttiende eeuw.<sup>12</sup> Helaas werd deze collectie in 1875 aan de Haagse boekhandelaar Nijhoff verkocht. Het is niet onwaarschijnlijk, dat een flink deel ervan nu deel uitmaakt van de krantencollectie van de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag. De gemeente Tiel nam zelf de serie ingebonden lokale kranten over en een van

de oudste Nederlandse kranten, de Staatscourant vanaf 1814. De laatst genoemde serie is helaas recentelijk door de archiefdienst vernietigd met het argument dat het Staatsblad tegenwoordig ook digitaal beschikbaar is. De bibliotheek van, het uit het begin van de negentiende eeuw daterende gezelschap, Physica is gedeeltelijk bewaard maar bevat voornamelijk naoorlogse boeken. Een bijzonderheid is de gedeeltelijk in het Ambtmanshuis bewaard gebleven privébibliotheek van mr. M. Tydeman en diens erfgenaam de heer Dresselhuys. De boeken werden na het vertrek van het waterschap uit het pand overgedragen aan het Tielse stadsarchief. Het geeft, zij het uiteraard zeer beperkt, een beeld van een belezen, historisch geïnteresseerde regentenfamilie in Tiel. Een uitgebreid beeld van een dergelijke bibliotheek wordt beschreven in de boedellijst van Hendrick van Lidth de Jeude, opgemaakt na diens overlijden in 1737 en omvatte enkele honderden boeken. De Maatschappij tot Nut van het Algemeen te Tiel had in 1812 een Nutsbibliotheek opgericht.<sup>13</sup> Helaas is door het verloren gaan van het Nutsarchief in de Tweede Wereldoorlog ook daarvan inhoudelijk weinig tot niets bekend. Wel blijkt uit advertenties in de oude kranten dat sommige drukkers en uitgevers een 'leesinrichting' en/of uitleenbibliotheek hadden. Samen met de bibliotheek van 'Het Nut' waren zij de voorlopers van de huidige Openbare Bibliotheek Tiel.

## DE TWINTIGSTE EEUW

'Het Nut' ging gewoon door met haar activiteiten, evenals de leesinrichtingen van de drukkers en uitgevers. Ook de kerkbesturen gingen zich richten op hun eigen achterban en zorgden voor meestal kleine bibliotheken met kerkelijk goedgekeurde boeken. Na de Tweede Wereldoorlog en wellicht zelfs daarvoor, werden op scholen kleine leesbi-

bliotheken ingericht. Deze functioneren bij het voortgezet onderwijs nog steeds, voor zover daar tegenwoordig de digitalisering geen eind aan gemaakt heeft. Het op een onbekende datum opgerichte 'Dames-leesgezelschap Tiel' werd wegens gebrek aan belangstelling opgeheven in 1947.<sup>14</sup> Slechts enkele mappen en een drietal in leer gebonden Franse romannetjes herinneren nog aan dit clubje van dames uit 'de betere stand'. Het werd door het laatste lid, mevrouw E. van Lidth de Jeude-van Wely, aan het stadsarchief Tiel geschonken. Intussen is een (digitale-)handbibliotheek bijna nergens meer weg te denken. Bedrijven



Antoon Thiry en conciërge Gouma in de oude bibliotheek. Ca. 1925 (Collectie RAR)



Bestuur Openbare Leeszaal en Bibliotheek. (Collectie RAR)

en instituten hebben er een. Het Flipje en Streekmuseum en niet te vergeten natuurlijk het Regionaal Archief Rivierenland hebben nog een ‘papieren handbibliotheek’, vanwege hun bewaarfunctie. Ook een zichzelf respecterende gemeente heeft tegenwoordig minstens iets, wat meestal het documentatiecentrum wordt genoemd, dat ruim gezien ook als handbibliotheek beschouwd zou kunnen worden. Want ondanks de stevig doorzettende digitalisering blijven er altijd nog raadpleegbare papieren versies van b.v. rapporten noodzakelijk, gewoon omdat nu eenmaal lang niet alles digitaal beschikbaar is! En menige bewoner heeft in plaats van behang, de gehele wand met boekenrekken vol pockets en/of andere boeken. Men zou het een kleine privébibliotheek kunnen noemen. Soms in hoeveelheden, waar de vroegere ‘leesinrichtingen’ uit de negentiende eeuw, jaloers op zouden zijn! En gelukkig zijn er ook nu nog, in de huidige digitale tijd, liefhebbers van boeken die net als Erasmus vinden dat een leven zonder boeken, geen leven is. Die van een boek niet alleen genieten van de inhoud, maar ook van de grafische vormgeving, de al of niet handgemaakte band of een combinatie van deze zaken. Hoe dan ook, die dat boek koesteren en in hun ‘librije’ zetten!<sup>15</sup>



▲ Voorgevel oude bibliotheek in de St. Agnietenstraat. (Collectie RAR)

## DE OPENBARE BIBLIOTHEEK

In Tiel werd tamelijk laat een openbare leeszaal en bibliotheek opgericht. Landelijk had de oprichting in 1907 van de Centrale Vereeniging van Openbare Leeszaalen en Bibliotheken tot gevolg dat in steeds meer plaatsen een dergelijke instelling werd opgericht. Daar werd enthousiast, bescheiden en naar huidige normen primitief gewerkt door vrijwilligers-bestuursleden, die handmatig de uitleenadministratie bijhielden. Maar zij hebben daarmee echter wel de basis gelegd voor het huidige bibliotheekwezen! Op 17 mei 1920 werden de statuten van de Vereeniging Openbare Leeszaal en Bibliotheek te Tiel Koninklijk goedgekeurd.<sup>16</sup> Intussen was het de initiatiefnemers gelukt een pand in de St. Agnietenstraat te verwerven en in te richten als leeszaal en bibliotheek. Daar was oorspronkelijk de Christelijke school in gevestigd. Dit lukte dankzij een actie van het bibliotheek-bestuurslid Heuff en een hypotheek van juffrouw J.J. Spiering. Op 15 december van hetzelfde jaar was de officiële opening, in aanwezigheid van vele genodigden. Men stelde toen, dat het ‘het geestelijk centrum’ van de gemeente zou moeten worden! Het bibliotheekbestuur kreeg een prachtuitgave van gedichten van J.J.L. ten Kate, in goud-op-snee met een gekalligrafeerde schenkingspagina, aangeboden.<sup>17</sup> De bibliotheek groeide met de stad mee en het pand werd te klein, zodat men na de Tweede Wereldoorlog naar andere huisvesting moest gaan omzien. Het oog viel daarbij o.a. op de Groote Sociëteit. Helaas, of gelukkig? ging dit niet door en verhuisde men in de jaren zeventig naar ‘de overkant’ van de straat, naar de in 1886 als meisjesschool gebouwde- en latere muloschool van meester Tick. Het huisvestte daarna de b.l.o.-school (bijzonder lager onderwijs), het museum van de Oudheidkamer Tiel en het Stadsarchief. Maar de stad groeide door

Openbare Leeszaal en Bibliotheek TIEL 11485		
Dit boek moet uiterlijk terugbezorgd worden op de datum van afstempeling		
Bij het omslaan der bladen de vingers niet bevochtigen. Gebruik uw boekomslag		
4 DEC. 1953	31 DEC. 1955	und. Betsi
21 JAN. 1954	7 JAN. 1956	8-7
5 FEB. 1954	31 MRT. 1956	14 FEB. 1973
10 FEB. 1954	23 NOV. 1956	24 FEB. 1973
11 JUNI. 1954	22 FEB. 1958	24 MAART 1973
16 JULI. 1954	21 JUNI 1958	24 NOV. 1973
20 AUG. 1955	31 MAART 1958	15 DEC. 1973
27 AUG. 1955	21 okt.	18 JAN. 1974
15 OCT. 1955	21 OCT. 1958	29 FEB. 1974
17 DEC. 1955	15 SEPT. 1959	8 NOV. 1974
	17 NOV. 1959	28 DEC. 1974

Uitleenbriefje zoals die vroeger voorin de boeken werd geplakt. Het boek was dus 20 jaar in gebruik geweest! (Collectie RAR)

en ook de daarbij gekomen regionale taak en de toenemende vraag naar boeken. Op een bepaald moment moesten de boeken noodgedwongen in de toenmalige bibliotheek op de grond gelegd worden! Het maakte herhuisvesting urgent. Intussen was de Vereeniging in de jaren zeventig een gemeentelijke instelling geworden.

## BIBLIOTHECARISSEN

Vele bibliothecarissen heeft men sinds 1921 gehad en ieder drukte daarbij zijn/haar eigen stempel op het beleid. Weinigen zullen echter nog weten dat de eerste bibliothecaris, zelfs een nog steeds in Vlaanderen gewaardeerd schrijver, A.J.M. Thiry was. Hij bleef bijna tien jaar in functie. Thiry was door de Belgische regering als Flamingant ter dood veroordeeld en verbleef vanaf 1921 tot 1931 eigenlijk noodgedwongen met zijn ge-

zin in Tiel. Hij heeft door zijn professionele inzet wel de basis voor de huidige bibliotheek gelegd. Bijzonder is, dat hij in diezelfde periode meer dan zeventien boeken in het Vlaams over het stadje Lier of gelijksoortige Vlaamse plaatsjes heeft geschreven, maar niets over Tiel of de Betuwe! Het was puur 'literatuur van de heimwee'.<sup>18</sup> Terecht is er tegenwoordig een aan hem gewijde herdenkingsplaquette in de bibliotheek aangebracht. Velen zullen zich wellicht freule Van Lidth de Jeude herinneren en mevrouw Lathouwers, die met hart en ziel de belangen van oude en jonge lezers waren toegedaan. En ook de laatste bibliothecaris van de oude stempel, een ware liefhebber van het boek, de heer M. Heimans. In de moeilijke periode van al of niet uitbreiden in een groeiende stad, moest hij proberen de financiële eindjes aan elkaar te knopen. Dit laatste lukte zijn opvolger, de heer H. Fernhout voortreffelijk, die net als de eerste bibliothecaris Thiry, de bibliotheek tegen de verdrukking in heeft opgestuwd in de toenmalige Tielse/Betuwse vaart der volken, met moderne nieuwbouw als hoogtepunt!

## TWEE VLIEGEN IN EEN KLAP

Uitbreiding van het oude gebouw met gebouwen in de Kloosterstraat, bleek op



Ingangspartij bibliotheek uit 1987. (Foto Bouwhuis)



▲ Interieur hoek met kinderboeken oude bibliotheek.

den duur toch niet voldoende om alles naar wens, c.q. naar landelijke normen te laten functioneren. Zeer veel beraadslagingen werden gehouden, maar uiteindelijk werd de knoop doorgemaakt. Er zou nieuwbouw komen op de plaats van de bebouwing achter het aan de St. Agnietenstraat gelegen negentiende-eeuwse pand. Een daartoe uitgeschreven prijsvraag werd gewonnen door de 's-Hertogenbosche architect L. Steenbeeke, samen met de Tielse architect S. van der Zee. In mei 1987 werd het over twee verdiepingen verdeelde moderne bibliotheekgebouw officieel in gebruik genomen. Een niet onbelangrijke bijkomstigheid was, dat de bouw tevens werd aangegrepen om het te combineren met de bouw van een modern stadsarchief voor Tiel. Het archief werd voor die tijd progressief ingericht met een aan de eisen van de tijd voldoende depot, een grote studiezaal,

voldoende kantoorruimten, een bescheiden handboekbinderij/restauratieatelier, een fotoatelier en een expositieruimte. Twee informatie verstreckende instellingen vormden zo een grote bron van kennis voor de Tielse gemeenschap en haar omgeving en creëerden daarmee daadwerkelijk een mogelijkheid voor iedereen tot praktische cultuurparticipatie! Beide instellingen zijn op pragmatische gronden in 2012 ieder weer hun eigen 'vestigingsweg' gaan volgen. Tenslotte werd de bibliotheek door de moderne huisvesting in 2017 in cultureel centrum Zinder, zoals in 1920 werd gesteld, het 'geestelijk centrum'. Nu niet alleen voor de stad Tiel, maar voor de hele regio!<sup>19</sup> Iets om trots en dankbaar voor te zijn. En dat dank zij een meer dan honderd jaar oud initiatief en een ooit ter dood veroordeelde Vlaamse schrijver/bibliothecaris!



## Noten

1. In 1992 heeft het Tielse archief een tentoonstelling gewijd aan de Tielse bibliotheken ter gelegenheid van het 100-jarig bestaan van het openbare bibliotheekwezen in Nederland. Catalogus: W. Veerman, 'Wie schrijft, die blijft...' Tielse schrijvers en Tielse bibliotheken. Stadsarchief Tiel. Mei/juni 1992
2. Inventaris 'Oud rechterlijk archief Tiel'. Inv. nr. 295. Fol. 389v. Collectie RAR
3. J.D. van Leeuwen, Auctoris incerti Chronicon Tielense etc. Trajecti ad Rhenum 1789. Pag. 559. Vertaling door J. Kuys e.a. in 'De Tielse Kroniek'. Amsterdam 1983. Pag.176
4. H.L. Driessen, 'Inventaris oud-archief gemeente Tiel'. Den Haag 1928. Inv.nr. 1870
5. Idem. Inv. nr.1869
6. J. Biemans, K. van der Hoek, K.M. Rudy en E. van der Vlist, Manuscripten en miniaturen. Studies aangeboden aan A.S. Korteweg bij haar afscheid van de Koninklijke Bibliotheek. Zutphen 2007. Hierin: H. Hövelmann, 'Dit boesken hebben geseint vijf susteren'. Over de inhoud en bijzondere provenance van Den Haag, Koninklijke Bibliotheek. HS 79 K3. Pag. 159 t/m 170
7. H.L. Driessen, Inventaris oud-archief gemeente Tiel. Den Haag 1928. Inv.nr. 94
8. Idem
9. Zie: Veerman, W.; Terug van weggeweest. Een 16e eeuwse Bijbel in Tiel. Art. in: Regionaal-historisch tijdschrift De Drie Steden. 1998/1. Pag. 3/4
10. Archiefbibliotheek nr. 6011. Zie krantenartikelen van 2 en 9 januari 2008 in de Zakengids en De Gelderlander
11. Oud Rechterlijk Archief Tiel. Inv. nr. ....
12. [W. Veerman], Inventaris van het archief van de Groote Sociëteit te Tiel 1764 t/m 1988. Inv.nr. 89. Collectie RAR 0209. In: E.J.Th.E.A.M.A. Smit, De geschiedenis van de Grote Sociëteit te Tiel. Tiel 1989
- 13). E.J.Th.A.M.A. Smit, Het Departement Tiel van de Maatschappij tot Nut van het Algemeen. In: Lustrumboek 2006. Oudheidkamer voor Tiel en Omstreken. Tiel 2006. Pag. 82 e.v.
14. [W. Veerman], Inventaris van het archief van het Dames-Leesgezelschap Tiel. 1924-1947. Collectie RAR nr. 0116
15. J. Kessler, We love books. Boekenliefhebbers in woord en beeld. Leeuwarden 2018
16. W. Veerman, Inventaris van het archief van de Vereniging Openbare Leeszaal en Bibliotheek Tiel. 1920 t/m 1983. Collectie RAR nr. 064
17. In 1987 was dit voor de geschiedenis van de bibliotheek belangrijke boek nog aanwezig in de directiekamer. Het is nu spoorloos verdwenen
18. W. Veerman, Antoon Thiry 1888-1954. Vlaams schrijver en bibliothecaris te Tiel. Artikel in: Biografisch Woordenboek van Tiel. Tielenaren door de eeuwen heen. Deel 6. Tiel 2013. Pag. 113 t/m 117
19. B. Leenders, P. van der Schaaf, P. Schipper, en W. Veerman, ZINDEREND Bleekveld. Tiel 2017. Pag. 91 e.v.



🕒 Onthulling van de herdenkingsplaquette aan de eerste bibliothecaris van Tiel, de Vlaamse schrijver Antoon Thiry, op 15 december 2022 in de bibliotheek Tiel. V.l.n.r. de kunstenaar/ontwerper Cor Litjens, Wim Veerman voorzitter stichting HET en wethouder cultuur Dave Verbeek. (Foto Jan Bouwhuis)



🕒 Logo's van de vroegere bibliotheek

## OPROEP AAN DE LEZERS

De Historische Werkgroep Tiel is gestart met de voorbereidingen voor de uitgave van een jubileum boek met als voorlopige werktitel 'De Wederopbouw van Tiel in de periode 1945-1955'.

De tentoonstelling 'Alles Kwijt' van afgelopen jaar maakte duidelijk dat de interesse voor deze periode bij jong en oud groot was. Vele herinneringen die bij bezoekers naar boven kwamen werden gedeeld. Voor veel mensen was het als het ware een feest van herkenning, hoewel deze periode niet altijd als feestelijk bestempeld kon worden.

Juist vanwege deze herinneringen zijn wij opzoek naar u, lezer van De Nieuwe Kroniek. Heeft u verhalen, beeldmateriaal, anekdotes die u met ons wil delen, dan vernemen wij dit graag. Uitgaan, sport, leven, wonen en werken in Tiel zijn voor ons welkome bijdragen aan de totstandkoming van dit boek.

U kunt schriftelijk reageren, maar ook een gesprek/interview met een lid van de Historische Werkgroep behoort hierbij tot de mogelijkheid om zo bij te dragen aan deze Tielse 'Oral History'.

Stuur uw reactie naar de secretaris van de Historische werkgroep Tiel, mevr. Beatrijs van Dijk. [bvdijk@rarivierenland.nl](mailto:bvdijk@rarivierenland.nl)

Wij zien uw bijdragen met plezier tegemoet.



▲ Bevrijdingsmaaltijd Groenmarkt (Collectie RAR)



▲ Jaren 50 (Andere tijden)



▲ Expositie (Foto Jan Bouwhuis)



[Schuco \(Wikipedia\)](#)



[Tomadorekje \(martjankuit.nl\)](#)



[Interieur \(Philipsmuseum.nl\)](#)



[Hotel Telkamp \(Collectie RAR\)](#)



[Bussen op de Veemarkt \(Collectie RAR\)](#)

# AANWINSTEN FLIPJE EN STREEKMUSEUM

## BOEK JACOB CATS

Een van de aanwinsten is een boek uit 1861: *Vader Cats* uitgegeven voor het Nederlandsche Volk met eene voorrede W. Hofdijk. Het boek is uitgegeven door H.C.A. Campagne die een drukkerij had in Tiel. De titelpagina is gegraveerd. Jacob Cats (1577-1660) wordt beschouwd als de grote dichter des vaderlands. Vooral bekend vanwege zijn morele gedichten zoals *Kinderen zijn hinderen*. Niet alleen als dichter was hij een groot man maar ook als politicus. Hij was grootgrondbezitter en had vele landgoederen. We kennen allemaal het beroemde Catshuis. In zijn poëzie treffen we vele wijsheden aan over ijdelheid en het korte bestaan, over het gezin en het huwelijk. In de achttiende eeuw, het tijdperk van de Verlichting, kreeg zijn werk nog

volop de aandacht. Dat werd in de negentiende eeuw minder. Toch werden zijn boeken ook in die periode gepubliceerd zoals het genoemde boek dat uitgegeven werd in Tiel met een voorwoord door de schrijver Willem Hofdijk (1816-1888). De negentiende eeuw wordt gekenmerkt door een historisch besef en de zeventiende eeuw kreeg belangstelling, zoals ook *Vadertje Cats*.

## CAMPAGNE

Campagne is een begrip in Tiel. Cornelis Campagne vestigde zich als boekhandelaar in 1818 in de Weerstraat. Het bedrijf liep goed en al gauw kreeg Campagne de naam van stadsdrukker. Zijn zoons namen het bedrijf in 1849 over. Later zal een van de kleinzonen van Cornelis kinderboeken gaan uitgeven. Na verloop van tijd verhuisde het bedrijf naar Amsterdam.

De schenking is afkomstig van de heer T. Bikker uit Culemborg. Hij vond het museum de juiste plek. De handbibliotheek van het museum is met aandacht en grote zorg samengesteld in het verleden. Er is een waardevolle collectie boeken. Belangrijk om dat in ere te houden. Dit boek hoort daar ook in thuis.

Lisette le Blanc,  
*conservator Flipje en Streekmuseum*



◀ *Vader Cats*. Gravure van Dirk Jurriaen Sluyter (1811-1886) (Foto Gijs Heuff)

# NIEUWS REGIONAAL ARCHIEF

## RIVIERENLAND

### ARCHIEF WOONWAGENSCHAP GEÏNVENTARISEERD

De afgelopen maanden is het archief van het Woonwagenschap Gelders Riviereengebied geïnventariseerd.

De inventaris kreeg toegangsnummer 0189.

De stukken gaan over de periode 1967-1991.

Het archief is beperkt openbaar vanwege privacy-gevoelige gegevens en de wet AVG.

Het Woonwagenschap was een gemeenschappelijke regeling van 35 gemeenten in het riviereengebied en was belast met de zorg voor woonwagebewoners. Het schap zorgde voor standplaatsen, onderwijs en andere maatschappelijke dienstverlening aan woonwagebewoners. Begin jaren zeventig gebeurde dit door het concentreren van woonwagebewoners op grote regionale woonwagencentra met hun eigen voorzieningen, zoals het centrum aan de Passewaaijse Hogeweg in Tiel. Dit zou assimilatie met de 'sedentaire' (niet-rondtrekkende) bevolking bevorderen.

Dit bleek niet te werken: in 1972 vonden er vernielingen plaats vanwege het stopzetten van de bijstand en onderlinge handelsconcurrentie. Hierna werden deconcentratie en gelijke behandeling het credo: woonwagebewoners werden gestimuleerd op kleinere woonwagerven te gaan wonen, in de buurt van woonwijken en gebruikmakend van dezelfde voorzieningen als de 'sedentaire' bevolking. Categoriele voorzieningen zoals eigen scholen werden opgeheven. Doel was dat het Woonwagenschap zichzelf overbodig zou maken. Dit gebeurde dan ook en vanaf 1987 ging het schap in liquidatie. De overgebleven taken werden voortaan door de afzonderlijke gemeenten gedaan.

### ARCHIEF SCOUTING PHOENIX GEÏNVENTARISEERD

Recent werd de verzameling Tielse scouting paperassen over de jaren 1989 t/m 2002 van Joke en Loek van den Berg ten geschenke ontvangen. Zij waren toen lid van Scouting Phoenix Tiel. Deze collectie kan gezien worden als een

aanvulling op het reeds aanwezige archief van de vroegere padvinderij en scouting in Tiel over de jaren 1936 t/m 1999, toegangsnummer 507. In 1990 had een afsplitsing in de Tielse scouting-wereld plaatsgevonden en ontstond naast Scouting Tiel, Scouting Tiel Phoenix. Die overigens weer in 1997 fuseerden. In de papieren komt het verenigingsleven uitgebreid aan de orde. Dankzij de verzamelwoede van de schenkers zijn uitgebreide plakboeken bewaard over de jaren 1990 t/m 2006, waarin de activiteiten van de scouting uitgebreid zijn na te gaan. Bijzonder zijn de indertijd groots opgezette nationale 'Phoenix Wereldspelen', met jaarlijks een thema, dat aan een land gewijd werd (1990 t/m 2002) en de nationale scouting 'Caber games', met de op Schotland geïnspireerde spelen als paalwerpen (1984 t/m 2007) waren jarenlang een groot succes. Vanuit het gehele land werd daaraan door scouting groepen deelgenomen. Maar ook het lidmaatschap bij het district Betuwe van Scouting Nederland is er in terug te vinden en ook de activiteiten van het scouting fruit leggers collectief 'De Gepoetste Pruijm' over de jaren 1992 t/m 2014, met thema-mozaïeken in fruit gelegd op de rand van het Kalverbos tijdens het Fruitcorso, waarbij ze een aantal keren een prijs hebben gewonnen, zijn er terug te vinden.



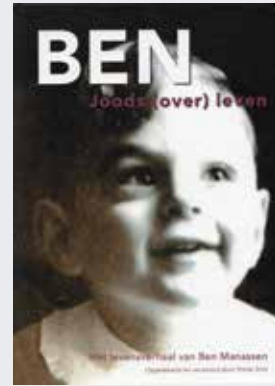
## BOEKBESPREKINGEN



Lopen langs de Linge, biografie van een rivier met twee gezichten. Harry Stegeman. KNNV, Zeist 2019. geïllustreerd, 210 pagina's. ISBN 978-90-5011-709-8. Prijs € 23,95

Dit boek is het resultaat van vele wandelingen langs Nederlands langste rivier de Linge. De auteur volgde de rivier zo dicht mogelijk van Doornenburg tot Gorinchem. Op zijn tochten observeerde de schrijver zijn omgeving en neemt ons mee in de historie van de rivier, de landgoederen, de dijkdorpjes en de natuurgebieden. Een rivier, zoals hij beschrijft, met twee gezichten. Het niet zo bekende deel Doornenburg – Zoelen, veelal gekanaliseerd en het meer toeristisch bekende deel Zoelen – Gorinchem dat door het landschap meandert. De toon van het boek is luchtig met af en toe een kwinkslag. “Het voormalige veer- en toluhuis De Hamsche Brug heet nu Brasserie Nu. Dat is weer de vooruitgang. De weg gaat na de brug over de Linge Culemborgse Grint heten. Dat was ooit heel passend”. Ook de dode Linge wordt niet overgeslagen en Tiel komt ruim aan bod. Een aanrader, zelfs voor de rasechte Betuenaar.

p.s. Harry Stegeman zal in het seizoen '23-'24 een lezing geven voor de OKT over dit onderwerp.



Emile Smit, BEN. Joods (over) leven. Het levensverhaal van Ben Manassen. Vereniging Oudheidkamer voor Tiel en Omstreken. Tiel 2023. Geïllustreerd. 128 pagina's. ISBN 978-90-832485-1-6. Prijs € 22,50

In twaalf hoofdstukken beschrijft de auteur integer het 'ingewikkelde' leven van de op 5 mei 1939 in Tiel geboren Benjamin Manassen. Het begint met een korte beschrijving van de Joodse geschiedenis van Tiel en de familie en ouders van Ben, de slager Sal Manassen en Sonja Cohen. Ben werd in een ongunstige periode geboren. Een jaar na zijn geboorte brak de Tweede Wereldoorlog uit met alle trieste gevolgen. Ook Ben en zijn ouders werden slachtoffers. Ze moesten onderduiken maar overleefden gelukkig. Echter “geen van hun drieën was er onbeschadigd uit gekomen”. In de jaren zestig werd Ben zich meer bewust van zijn 'Jood zijn' en wilde een leven leiden als orthodoxe Jood in een passende omgeving. Dat werd voor hem Amsterdam, waar hij intensief aan het Joodse leven deelnam. Intussen gehuwd en twee kinderen, dreef zijn orthodoxe leefwijze een wig in het huwelijk en volgde een scheiding. In de jaren negentig namen zijn psychische problemen toe, voor een flink deel te wijten aan zijn onderduik. Hij werd in 1994 opgenomen in het Sinai Centrum, een Joods-psychiatrische instelling. Na een aantal moeilijke jaren lukte het hem de draad weer op te pakken. Dat getuigt van een sterke persoonlijkheid. Daarnaast is hij een goed mens. Daarvan getuigen de bijdragen in het boek van vele vrienden. Een lezenwaardig en rijk geïllustreerd boek.

# VERENIGING OUDHEIDKAMER VOOR TIEL EN OMSTREKEN

De Nieuwe Kroniek is een uitgave van de Vereniging Oudheidkamer voor Tiel en Omstreken. De Oudheidkamer is opgericht in 1901 en houdt zich bezig met het verleden van Tiel en het Rivierenland en de relatie daarvan met het heden. De vereniging deelt haar kennis over het cultureel erfgoed van stad en regio met beleidsmakers en andere belanghebbenden en volgt kritisch ontwikkelingen die het erfgoed kunnen aantasten. De vereniging stimuleert initiatieven die het aandachtsterrein van de vereniging raken. De programmacommissie biedt de leden van de vereniging ieder jaar een uitgebreid lezingen- en excursieprogramma. Naast stad- en streekgebonden onderwerpen krijgen ook meer algemene onderwerpen op cultuurhistorisch gebied aandacht.

De vereniging kent de volgende werkgroepen:

## ARCHEOLOGISCHE WERKGROEP BATO

Waakt over de bodemschatten en zorgt voor het documenteren en toegankelijk maken van waardevolle bodemschatten.

Contact: Willem Spekking.

E: bato@oudheidkamer-tiel.nl

## HISTORISCHE WERKGROEP TIEL

Verzorgt publicaties over streekgebonden historische onderwerpen en legt het heden en verleden vast in beeld en geluid.

Contact: Beatrijs van Dijk

E: bvdijk@rarivierenland.nl

## COMMISSIE ERFGOED

Waakt over de talrijke monumenten en ander cultureel erfgoed in Tiel en de regio.

Contact: vacant

## PROGRAMMACOMMISSIE

Stelt het Jaarprogramma van de vereniging samen.

Contact: Angèle Roeffen

E: programmacommissie@oudheidkamer-tiel.nl

## WERKGROEP BEELD EN GELUID

Contact: Jan Bouwhuis

E: info@fotobouwhuis.nl

## BESTUUR

Contactadres bestuur

M.J. (Martin) van der Mark, voorzitter

E.J.Th.A.M.A. (Emile) Smit, secretaris

J.C. (Hans) Oosterman, penningmeester

Mevr. M.M. (Ria) Kragten-van der Mark

D. (David) Lutje Hulsik

Mevr. M.A.M. (Ans) van den Meijdenberg

P.R.M. (Paul) van der Ven

E: secretaris@oudheidkamer-tiel.nl

Het lidmaatschap voor het jaar 2022 bedraagt

€ 20 bij automatische incasso of € 22,50 bij handmatige betaling op rekeningnummer NL95INGB0004240023.

Uitgebreide informatie over de vereniging, de werkgroepen, het jaarprogramma, de uitgegeven en nog voorradige boeken, de eerder verschenen nummers van de Nieuwe Kroniek en nog veel meer vindt u op de website van de vereniging: [www.oudheidkamer-tiel.nl](http://www.oudheidkamer-tiel.nl)

## REDACTIE DE NIEUWE KRONIEK

Ria Kragten, Pierre van der Schaaf,

Peter Schipper, Wim Veerman en Bob Willemsen.

Contact: [nieuwekroniek@oudheidkamer-tiel.nl](mailto:nieuwekroniek@oudheidkamer-tiel.nl)

Filmmateriaal: Jan Bouwhuis

Realisatie: emjee | vormgevers, Varik

*Leden van de Oudheidkamer ontvangen de Nieuwe Kroniek gratis. Losse nummers zijn verkrijgbaar bij boekhandel Arentsen.*

*De redactie heeft getracht de rechten betreffende foto's, afbeeldingen, teksten e.d. van derden, gebruikt in De Nieuwe Kroniek, te achterhalen. Indien personen of instanties van mening zijn dat hun rechten niet voldoende zijn gerespecteerd, dan kunnen zij daarover contact opnemen met de redactie.*

*Meningen of feiten, weergegeven in de bijdragen aan dit blad vallen onder de verantwoordelijkheid van de betreffende auteur. Redactie en uitgever zijn hiervoor niet aansprakelijk.*

Vereniging Oudheidkamer voor Tiel en Omstreken

**Een dubbel feest**  
**15.000ste inwoner op**  
**Koninginnedag**

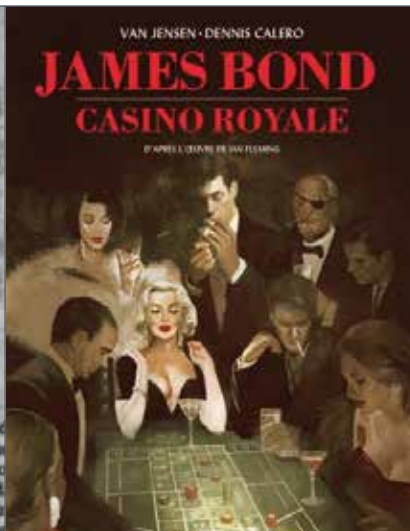
— Hedenmorgen om 8.30 uur kwamen een gelukkige vader, de heer G. F. Jaarsma uit de Lijsterbeestraat 12, aangifte doen van de geboorte van zijn zoon Rudolf Wim, die als 15.000ste inwoner van onze stad in het Bevolkingsregister werd ingeschreven.

Het traditionele spaarbankboekje, met een bedrag van f 37,50 (voor elke duizend inwoners een rijksdaalder) werd enige uren later door de burgemeester met een toepasselijk woord uitgereikt.

Gisteren, op Koninginnedag, deed de jonge wereldburger om 18.40 uur zijn intrede als zesde kind in het gezin Jaarsma-Smita, dat nu vier jongens en twee meisjes telt. Reeds in de vooravond kwam mev. Cambier van Nooten—van der Hardt Abersson op bezoek met de heuglijke mededeling, dat de jonggeborene de 15.000ste inwoner van Tiel was.

Namens het gemeentebestuur bood zij een kostelijke taart aan.

Op 30 april ziet Rudolf Wim Jaarsma als 15.000-ste inwoner van Tiel het levenslicht. Dit feit wordt op gepaste wijze door het gemeentebestuur gevierd. Eind 2022 telde Tiel 42.277 inwoners. (Tielse Courant/RAR)



Op 13 maart wordt Casino Royale, het eerste James Bondverhaal uitgebracht. (isgchiedenis.nl)



19 juni - In de Sing Sing-gevangenis in New York worden Julius en Ethel Rosenberg geëlectrocuteerd wegens spionage voor de Sovjet-Unie. (isgchiedenis.nl)



13 september - In dagblad Het Parool maakte Nederland voor het eerst kennis met Jip en Janneke. Als strip zouden zij tot 1957 dagelijks verschijnen, in boekvorm en andere verschijningen maken zij tot op de dag van vandaag deel uit van de Nederlandse cultuur. Schrijfster Annie M.G. Schmidt en tekenares Fiep Westendorp maakten Jip en Janneke tot een internationaal succes. (isgchiedenis.nl)



December - Het eerste nummer van het tijdschrift Playboy verschijnt, met als centerfold een naaktfoto van Marilyn Monroe. Alle ruim 50.000 gedrukte exemplaren werden in no time verkocht, à 50 cent per stuk. De prijs was niet de enige reden voor de snelle verkoop. (isgchiedenis.nl)



Op 6 maart overlijdt Josef Stalin. Hiermee kwam er een einde aan zijn schrikbewind dat ruim 30 jaar duurde. Zijn doodsoorzaak is nooit opgehelderd, officieel luidde de verklaring dat hij in zijn slaap overleden zou zijn aan een hersenbloeding. (historiek.nl)



Een combinatie van een noordwesterstorm en springvloed zorgde in de nacht van 31 januari en 1 februari voor de Watersnoodramp in Zeeland, Brabant en Zuid-Holland. In Nederland waren 1836 slachtoffers te betreuren. (isgchiedenis.nl)



Het nieuwe postkantoor aan het Hoogeinde opent op 16 mei. Het karakteristieke gebouw is volgens de principes van de Delftse school ontworpen, kenmerkend voor de wederopbouwperiode in Nederland. (Kalendarium/Jan Bouwhuis)

# 1953